

РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ – БЕОГРАД

МАРКО ПОПОВИЋ

*СМЕДЕРЕВСКИ
ГРАД*

За издавача
МИРЈАНА АНДРИЋ

Уредник
ИВАНА ПРОДАНОВИЋ-РАНКОВИЋ

Рецензенти
Академик МОМЧИЛО СПРЕМИЋ
Арх. ГОРДАНА СИМИЋ

*Објављивање ове књиџе омоџућило је
Министарство културе Републике Србије*

СМЕДЕРЕВСКИ ГРАД

Марко Појовић

БЕОГРАД, 2013.

Ретка су средњовековна утврђења на југоистоку Европе која својим импресивним зидним масама и скривеним, још неис-траженим, остацима сведоче о једном судбоносном раздобљу историје као што је то случај са Смедеревским градом. Ово знаменито утврђење представљало је последње и најбоље остварење српске средњовековне војне архитектуре. Грађено је у очајничком, али неуспелом покушају, да се пред турском инвазијом сачува држава. У том времену, са својих десет хекта-ра брањеног простора представљало је, после Београда највеће утврђење на подручју српских земаља. Преломна епоха у развоју европских фортификација, обележена увођењем ватреног оружја у систем ратовања, оставила је своје најраније трагове на смедеревским бедемима и кулама. За националну повест Смедеревски град остаје извориште нових сазнања о последњим деценијама борбе за опстанак српске деспотовине – последњег трага про-сперитетне средњовековне државе.

Стицајем околности смедеревска утврђења доспела су до савременог доба у својим изворним облицима, насталим грађењем и доградњама изведеним током 15. века, или, боље рећи, у раздобљу од 1428. до 1481. године. У познијим епоха-ма старо утврђење, које је развој ратне технике веома брзо пре-вазишао, задржало је своју посаду, те је стога било одржава-но у постојећим оквирима, али без нових доградњи. За раз-лику од Београда и других великих европских утврђења, која су каснијим модернизацијама изгубила некадашње изворне средњовековне структуре, Смедерево је у свом основном корпу-су остало сачувано у облицима које су му дали неимари српског деспота. У освит новог доба, када је коначно ослобођено, Сме-

1. Смедеревски град почетком 21. века

дерево је представљало једну од најбоље сачуваних европских средњовековних тврђава. Систем старих фортификација био је у целости очуван, али су у то време остаци урбане структуре српског средњовековног града - улице, куће, цркве – већ увелико били ишчезли са лица земље. Једино су у „Малом граду“ још стајале веома добро очуване рушевине једне од зграда владарског двора.

Нажалост, одлазак турског гарнизона означио је и почетак деградације и рушења тврђаве, која је управо у том времену још увек представљала један од најбољих репрезентата европских средњовековних фортификација сачуваних у свом извор-

ном облику. У тежњи да се што пре ослободи наслеђа прошлости и трасира пут ка европској будућности, срpsка средина, а у овом случају „смедеревска чаршија“, није имала довољно слуха за чување драгоцених споменика minulih epoha. Стара тврђава, гледана очима обичног човека представљала је дело „проклетe Јерине“, саграђено на крви и зноју народа, а потом и симбол туђинске репресије, од које се земља тек ослобађала. Са таквим осећањима тешко је било градити позитивни однос грађана, то јест „јавног мњења“ према културном наслеђу, уколико то, наравно, нису биле „знамените задужбине срpsких владара“. (сл. 1)

У Смедереву је тако неколико деценија после турског повлачења почело постепено рушење тврђаве. Долазак железнице у град на Дунаву, крајем 19. века, био је повод за рушење

3. Унутрашњост Смедеревског града почетком 20. века

па дуж банатске обале, који су спречавали изливање високих вода Дунава у некадашње панонске ретензије и усмеравали их ка србијанском приобаљу, посебно Смедереву. То је условило обимна насипања површина „Великог града“ и засипање простора између унутрашњег и спољног Дунавског бедема, на чему је интензивно рађено у годинама пред Први светски рат. Овај проблем постао је посебно изражен после изградње бране на Ђердапу и трајног дизања дунавских вода до равни, а делом и преко равни, средњовековних нивелета терена у унутрашњости Смедеревског града. Услед нове хидролошке ситуације, изгубљена је могућност очувања и презентације изворног рељефа некадашњег тла уз задржавање насипа којима су бедеми и куле „Великог града“ местимично засути и до два метра.

Истраживања и обнове

Научни интерес за оно што је преостало од престоног града деспота Ђурђа јавио се релативно касно, у време када је процес разарања старих фортификација већ увелико био у току. Повод је била прослава петстогодишњице подизања Смедерева, 1930. године. За ту прилику арх. Пера Поповић је припремио веома добро документовану монографију, засновану на ономе што се могло видети и снимити, без посебних истраживања. Том, још увек незаобилазном студијом, јавност је први пут била упозната са изузетно значајним споменичким наслеђем које је скривала стара тврђава. Две деценије касније смедеревским фортификацијама позабавио се и проф. Александар Дероко усмеравајући своју пажњу превасходно на остатке „Малог града“. Био је то покушај да се укаже на сложену проблематику Смедеревског града и истакне потреба за отпочињањем систематских истраживања, да би се потом могло приступити обнови и ревитализацији овог изузетно значајног споменичког комплекса.

Истраживачки радови различитог интензитета, усмерени превасходно на „Мали град“, започети су 1956. године и са дужиим прекидима трајали су све до 1980. године. У том раздобљу у целости је истражен „Мали град“. У „Великом граду“ обим археолошких истраживања, у односу на величину простора, био је релативно мали. Сондажно су истраживани детаљи фортификација, посебно градске капије, као и остаци неких зиданих здања. Ту је посебно било значајно откриће остатака цркве са некрополом, која је после турског освајања претворена у џамију. На простору крај ове цркве, у источном углу „Великог града“, археолошким ископавањима биле су обухваћене и знатне површине уз Језавски бедем, али западни, а добрим делом и средишњи део простора у оквиру бедема „Великог града“ остао је археолошки још увек неистражен.

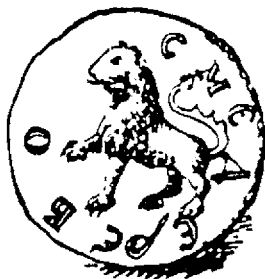
Конзерваторски радови на смедеревским фортификацијама углавном су пратили токове истраживања, а највећим делом били су усмерени на простор „Малог града“. Први захват те врсте изведен је још далеке 1948. године са циљем да се заштити познати ктиторски натпис изведен опекама на кули 4 „Малог

4. Смедеревски замак – Мали град, авио-снимак 2006. године

града“. Једну деценију касније изведени су радови на рестаурацији и санацији угроженог приобалног бедема, а након археолошких истраживања 1977. године настављени су радови на обнови „Малог града“, који су окончани 1990. У том раздобљу, према пројектима арх. Јована Нешковића, у границама расположивих података, реконструисане су порушене капије, изведена делимична обнова Донжона и разорене куле 3, као и Јеринине куле, док су осталим фортификацијама враћени изворни облици. Током овог замашног подухвата „Мали град“ је у целости успешно обновљен и презентован.

Истовремено са горе поменутих радовима у оквиру реализације пројекта заштите Смедрева од поплава у целости је реконструисан спољни турски Приобални бедем и обновљен главни Дунавски бедем до равни шетне стазе. Било је замишљено да ово буде почетак целовите обнове тешко општећених фортификација „Великог града“, али је та велика замисао, нажалост, остала неостварена. Тек у новије време започети су обимни радови на целовитој обнови Језавског бедема који су дали прве резултате. После три деценије од археолошких ископавања 2012. године веома успешно су конзервирани и презентовани остаци цркве у источном углу „Великог града“, за коју се сматра да је била дворски храм српског деспота.

СМЕДЕРЕВО – ТВРЂАВА И ГРАД У ТОКОВИМА ИСТОРИЈСКИХ ЗБИВАЊА

Писани извори о Смедереву пре подизања утврђења веома су оскудни, али ипак указују на то да је ту и раније било насеље. Сматра се да је постојало већ у првим деценијама 11. века, када се налазило у дијецези браничевског епископа. У изворима се поново помиње крајем 14. века међу поседима које је кнез Лазар даровао својој новооснованој задужбини у Раваници. Како је изгледало то старије насеље, није познато. Из дубровачких докумената са почетка 15. века могло би се закључити да је то била трговачка насеобина у коју су не само долазили већ ту и дуже боравили приморски трговци.

О зидању Смедерева, које је, по свему судећи, започето у пролеће 1428. године, извори углавном ћуте. О градњи престонице један српски летописац је само кратко забележио: „*сздан бист град Смедерево*“. У каснијој грађи Смедерево се помиње у контексту историјских збивања, као и догађаја који су пратили његово грађење, али без детаљнијих података о самом утврђењу или здањима која су се ту налазила.

У кратком раздобљу од свега три деценије до коначног пада српске деспотовине, Турци су на Смедерево нападали неколико пута. До првог турског похода дошло је већ 1439. године, када град још увек није био довољно припремљен за одбрану. Изостала је очекивана помоћ из Угарске, а понестало је и хране, па су браниоци после тромесечне опсаде били принуђени на предају. Током те и наредне године султан Мурат II успео је привремено да запоседне највећи део српске деспотовине. Неколико година касније, када се ратна срећа променила, Турци су били приморани да врате деспоту Ђурђу запоседнуте земље. Према споразуму закљученом 1444. године, успостављен је

мир, који није дуго потрајао. После освајања Цариграда, већ наредне, 1454. године, нови турски султан Мехмед II кренуо је у поход на Србију, са циљем да поред осталог запоседне и Смедерево. Овог пута град је био добро припремљен за одбрану. И поред дејстава јаке опсадне артиљерије на моћним бедемима градских утврђења заустављени су турски напади, тако да је султан био принуђен да се повуче. Смедерево је тада било одбрањено, али тековине овог успеха биле су краткотрајне. У наредним годинама Турци су освајали део по део српских земаља, док на крају није преостало и коначно запоседање Смедерева. До тога је ускоро и дошло. У пролеће 1459. године султан Мехмед II са великом војском је поново кренуо на Србију. Без изгледа на успешну одбрану, услед унутрашњих несугласица, браниоци су уговорили предају, тако да су 20. јуна Турци запосели деспотову престоницу. Пад Смедерева означио је и коначни слом српске средњовековне државе.

После 1459. године па све до првих деценија 16. века Смедерево је било турска погранична тврђава према Угарској. Граница на Дунаву опстајала је више од пола столећа и у том раздобљу турски погранични градови су били утврђивани, а грађене су и нове тврђаве са циљем да се сачувају тековине освајања. Била је организована одбрана од повремених напада из Угарске, у којима су бројно учествовали и избегли Срби. Посебно жесток био је напад на Смедерево који је предводио титуларни српски деспот Вук Гргуревић познатији као Змај Огњени Вук, унук старог деспота Ђурђа. У лето 1476. године град је био опседнут, али су Турци ипак успели да га одбране. У тим борбама спаљено је смедеревско подграђе, односно део градског насеља изван бедема. Био је то повод да се смедеревске фортификације ојачају и дограде, што је и учињено коју годину касније.

Током 16. и 17. века у оквирима бедема Смедеревског града обитавала је бројна војна посада и искључиво муслиманско становништво распоређено у неколико махала. Хришћанима тада није било дозвољено насељавање у утврђењу. О стању Смедеревског града средином 17. века драгоцене податке забележио је турски путописац Евлија Челеби. У његово време смедеревска посада бројала је са диздаром и другим часницима око 300 људи. Њен део од око 50 војника био је стационаран у цитадели, одно-

5. Западни угао Смедеревског града са кулама 18–22, авио снимак 2006. године

сно „Малом граду“. Ту су стално боравили само диздар, његов ћехаја и имам, док другима приступ није био дозвољен. Дуж бедема према Дунаву налазио се низ топова за које Евлија, склон претеривањима, каже да су „тако велики да у њих човек може стати“. У осталом делу утврђења, изван цитаделе, односно у „Великом граду“, налазило се доста приземних кућа, без башти и вртова, од којих су само неке биле од тврдог материјала. Поменут је и леп Казлар-агин хамам, чији остаци и данас постоје недалеко од Дунавског бедема. У Евлијино време у утврђењу су постојале три дамије. Једна од њих је била „дамија султана Освајача града“, за коју он изричито наводи да је била грађена „у старом стилу“, што значи да је у питању била некадашња црква. Занимљиво је и његово запажање да се на главним градском капијама налазило изложено трофејно оружје. Било је то време када се Смедерево налазило у дубокој позадини Османског царства, далеко од ратних попришта на северној граници.

6. Истични угао Смедеревског града са кулама 10–14, авио снимак 2006. године

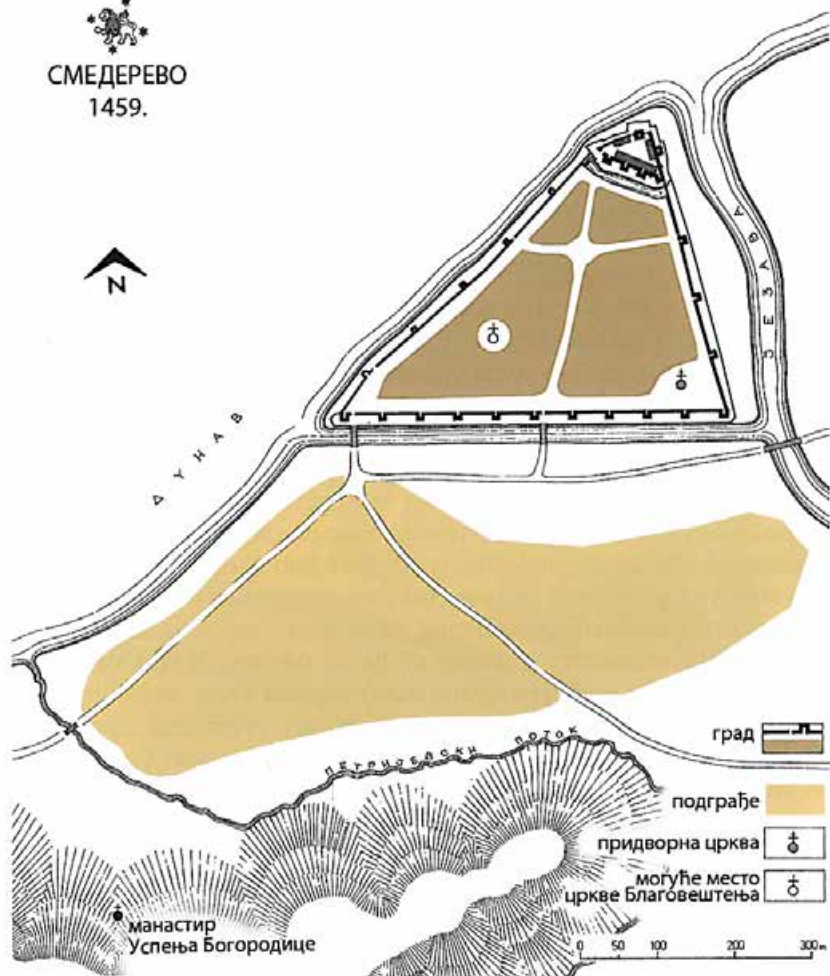
Свој војни значај Смедеревски град је изгубио убрзо после турског освајања Београда 1521. године и померања границе дубоко у Угарску. У аустро-турским ратовима крајем 17. и у првој половини 18. века тада већ старо смедервско утврђење није имало готово никакву улогу. Ни у време аустријске владавине 1717–1739. године, за разлику од Београда, који је тада интензивно утврђиван, у Смедереву ништа није рађено. У затеченом утврђењу боравила је аустријска посада, али ратних дејстава око града није било. За време Првог српског устанка град је заузео Карађорђе, али су после 1813. године у Смедереву поново Турци, који ће ту остати наредних пола столећа. У то време у тврђави је боравио мали гарнизон турских војника, а постојало је и омање насеље са џамијом и неколико десетина кућа. Коначно, 12. априла 1867. године, Турци су заједно са Београдском, Кладовском и Шабачком тврђавом предали и смедеревско утврђење кнезу Михаилу Обреновићу III и српској војсци.

САЗНАЊА О ФИЗИЧКИМ СТРУКТУРАМА СМЕДЕРЕВСКОГ ГРАДА

Вишедеценијска истраживања у оквиру средњовековних бедема Смедерева изнела су на светло дана низ нових података, који омогућавају да се сагледа некадашњи изглед овог знаменитог средњовековног града и боље проучи његов историјски значај. С друге стране, она упућују на даља трагања и отварају питања од ширег значаја. Обиље грађе, посебно археолошке, само је делимично обрађено, и то углавном усмерено, ка појединим темама. Систематска обрада овог материјала до сада није у целини обављена. Међутим, има и примера где су резултати археолошких ископавања од стране истраживача лоше и непотпуно презентовани, што није остало без утицаја и на даља проучавања. Ипак, неки проблеми су у доброј мери разрешени, нарочито када су у питању етапе грађења Смедеревског града, као и његово значење током последње три деценије опстанка средњовековне Србије.

Приликом разматрања утврђења у Смедереву, требало би свакако поћи од дефиниције његовог поимања, како у времену настанка, тако и у познијим раздобљима. То до сада није јасно разграничено, што се огледа и кроз различите називе за утврђени простор на ушћу Језаве у Дунав. Најчешће, у употреби је термин *Смедеревска тврђава*, док се знатно ређе користи топоним *Смедеревски град*. Оба ова назива су у суштини тачна, али би њихову употребу требало јасно хронолошки разграничити. Када се говори о времену настанка и нешто познијем периоду, када је у оквиру бедема поред војне посаде боравило и цивилно становништво, одговарајући термин био би искључиво *Смедеревски град*. То би се односило на време пре турског освајања града, као и старија раздобља под османском влашћу, када се у простору брањеном бедемима налазио значајан део смедеревске урбане насеобине.

 СМЕДЕРЕВО
 1459.

7. Смедерево у 15. веку, ресшијуција илана града

Нешто је сложенија ситуација када су у питању просторно и функционално издвојене целине у оквиру утврђења. Садашњи термини који се колоквијално користе „Мали град“ и „Велики град“ описног су карактера и без суштинског значења. „Мали град“ се према своме положају, функцији, као и изворној замисли неимара, коју одсликавају првобитно изграђене фортификације, издваја као посебно утврђење. Са становишта значења које је имао у времену свога настанка, то је типичан европски замак са владарским двором, који тек у познијим раздобљима поприма улогу унутрашњег утврђења, односно цитаделе као последњег упоришта одбране. У том смислу, популарна употреба назива „Мали град“, бар када је у питању стручна и научна литература, требало би да буде замењена термином *Замак* или *Смедеревски замак*, а можда и *Замак Смедеревског града*. Стога ћемо и ми у даљем излагању за утврђену целину „Малог града“ користити тачнији термин – *Замак*.

Терминолошки је нешто теже означити простор „Великог града“, који представља утврђено урбано језгро средњовековног Смедерева. То би у ужем смислу заправо био *Смедеревски град*, али имајући у виду да се под тим појмом подразумева и целина утврђеног простора заједно са *Замаком*, тешко је терминолошки јасно издвојити оно што се данас назива „Великим градом“. Можда би најтачнији био само термин *Град*, који би одговарао српском средњовековном поимању утврђеног простора или насеобине. У сваком случају, средњовековно Смедерво сачињавале су три јасно разграничене целине: *замак – град – подграђе* или *предграђе*, односно *варош*, што би требало да има одјека и у савременој терминологији за те просторе.

На основу оног што је остало очувано, као и на основу остатака који су откривени током вишегодишњих археолошких истраживања, сада су углавном могућа доста детаљна разматрања о фортификацијама Смедеревског града, односно начину грађења и примењеном систему одбране. Знатно је тежи покушај да се нешто више сазна о урбаној структури у оквирима смедеревских бедема и стамбеним, посебно резиденцијалним здањима. Такође нам је остало недовољно познато и сакрално наслеђе из раздобља када је овај град био средиште српске деспотовине. Према ономе што нам распо-

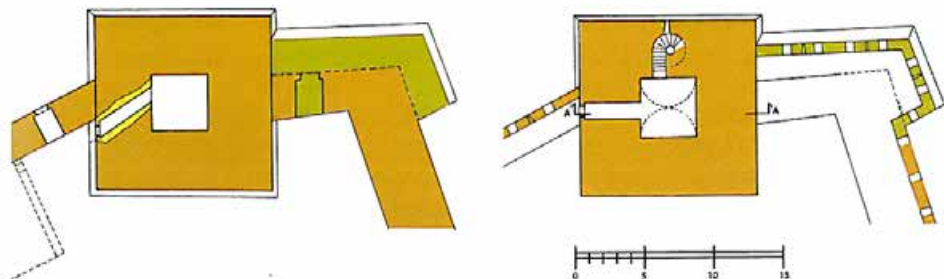
Као што је познато, за подизање Смедеревског града изабран је релативно добро брањен положај у ниском равном приобаљу, на ушћу реке Језаве у Дунав. Топографија затеченог терена условила је троугаону основу утврђења, која својим обликом веома подсећа на Цариград, што је раније истраживаче често наводило на погрешне закључке. Такав положај имао је своје добре и лоше стране. Речни токови и ровови испуњени водом отежавали су нападе на градске бедеме. Међутим, са друге стране, то је био простор изложен честим поплавама и „веома нездрав“, како је то забележио један путописац, који је кроз Смедерево прошао средином 16. века. И у наше време се догађа да повремено високе воде Дунава потопе тврђаву и поред тога што је садашњи ниво тла у односу на средњовековни значајним насипањима повишен за готово два метра.

Смедеревски замак – „Мали град“

Грађење утврђеног Смедерева започето је подизањем бедема и кула Замка, као што је већ речено, 1428. године. У време када је заснован, на самом ушћу речице Језаве у Дунав, Смедеревски замак је био замишљен као самостално утврђење опасно двоструким бедемима и одвојено ровом од осталог дела приобаља. Троугаони облик његове основе предодредила је затечена конфигурација терена. (сл. 8) Према приступачној копненој страни био је подигнут главни, Јужни бедем, ојачан са четири куле, испред кога се налазио водени ров. Ово моћно зидно платно имало је дебљину 4,50 м и висину до шетне стазе око 13 м. Слично је грађен и Језавски бедем, који првобитно није имао куле. Нешто касније ојачан је доградњом једне, нешто ниже куле са положајима за топове. Бедем према Дунаву био је исте висине као и претходна два, али му дебљина није прелазила 2,60 м. Уз његово унутрашње лице налазило се зидано степениште, које је представљало главну комуникацију за излаз на шетне стазе бедема. У склопу Дунавског бедема налазила се главна – Донжон кула. У једној каснијој етапи грађења оба угла зидног платна према Дунаву, на споју са Јужним и Језавским бедемом, добила су зидана ојачања до равни шетне стазе. Проширене платформе на горњој површини бедема, које су добијене овом доградњом, у систему одбране Замка имале су функцију сличну кулама.

Главна кула Замка, својом величином и конструктивним склопом разликовала се од осталих смедеревских кула. До наших дана доспела је знатно оштећена, тако да је се некадашњи

9. Главна кула Смедеревског замка – основе, њресек и изглед

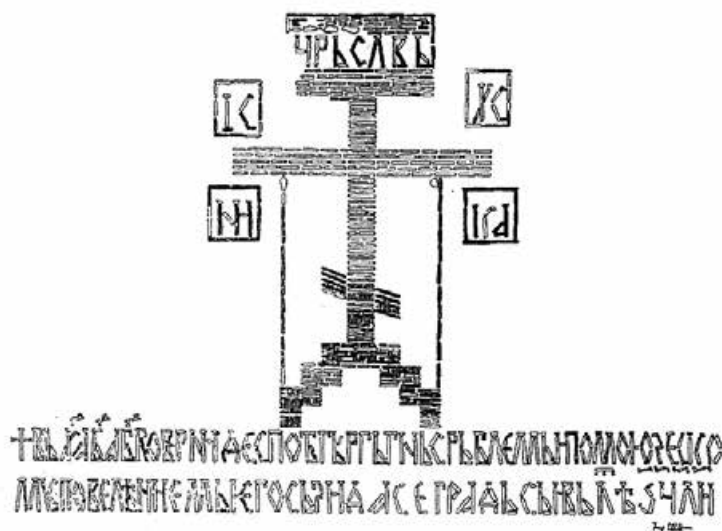
10. Куле 4 и 5 на Јужном бедуу Смедеревског замка, сивољна сирана

изглед може само наслутити. Квадратне је основе, димензија 13 x 13 м, и има масивне зидове широке око 4,30 м. У најнижој етажи је просторија површине око 16 м² и висине око 9 м, која је била засведена кугластим сводом од камена и опека. Првобитни улаз у ову необичну просторију, по свему судећи, налазио се у темену свода. Касније, вероватно у време турске владавине, пробијен је нови засведени улаз у једној од бочних страна. От-

11. Кула 4 и 5 Смедеревског замка, унутрашња сирана са осјацаима Палајје

ворено је питање о томе која јој је била некадашња намена. Према неким аналогијама, могло се претпоставити да је служила за складиштење жита и других намирница неопходних за случај опсаде. Над овим приземљем налазила се друга просторија, засведена полуобличастим сводом. Из ове просторије, у зиду према Дунаву, постојало је спирално зидано степениште за приступ на следећу, трећу етажу са које се могло изаћи на одбрамбене балконе – машикуле. На врху куле, као што је то било и уобичајено, налазила се платформа са круништем зубаца и пирамидални кров. Улаз у горњи део куле, односно на ниво друге етаже, био је са шетне стазе Дунавског бедема. (сл. 9)

12. Смедеревски замак, цртеж кишиорског најиниса са куле 4

Јужни бедем према копненом прилазу Замку био је ојачан са четири масивне, готово једнаке куле. Квадратних су основа, димензија 12 x 12 м и висине око 20 м. За разлику од Донжона, према унутрашњем дворишту Замка биле су целом висином отворене. Унутрашњи простор им је био подељен дрвеним међуспратним конструкцијама на више етажа. На врху су имале свод од опека, над којим је била платформа са круништем, наткривена пирамидалним кровом. (сл. 10 и 11) На једној од кула овог бедема, трећој у низу, која је позната као Деспотова кула или кула 4, налази се познати натпис о зидању града. Испод великог крста изведеног опекама сложен је још у току зидања натпис у два реда, дужине преко 10 м, који у преводу на савременни језик гласи:

„У Христїа Бога благоверни деспоѿиѿ Бура҃г госпѿодин Србљем и Поморју зейском

ѿо његовом наређењу ѿидиже се овај град, године 6938. (1430).“

Овај натпис, грађен опекама, јединствен је у нас и представља уопште једно од ретких сачуваних сведочанстава о грађењу средњовековних градова.

Испред главног бедема Замка, са све три стране, налазио се и нижи спољни бедем, који је сада само делимично сачуван. Према Дунаву његови остаци, негде преостали само у темељима, истражени су и обновљени, док је део испред Језавског бедема још увек засут шупом и насипима. Нешто боље су очувани остаци јужног спољног бедема, који су у целости откривени и проучени, што је омогућило да се сагледа његов првобитни изглед и проучи некадашња функција. Од равни скривеног пута између бедема до шетне стазе имао је висину 3,50 м и био је надвишен круништем са зупцима. Према воденом рову, у нижим зонама са спољне стране прелазио је у косу камену ескарпу. У структури спољног јужног бедема налазио се и низ од 20 специјално зиданих топовских отвора. Ту се појављују два типа топарница, један једноставнији у виду веће стрелнице и други знатно сложеније конструкције, полукружне основе и засведен

13. Главна кайџа Смедеревског замка

полукалотом. Сам отвор за топ, у равни спољног лица чинила је кружно перфорирана камена плоча са отвором за нишањење. Постојао је и клизни дрвени капак, који је овај отвор по потреби затварао. У поменутих топарницама могли су се налазити релативно мали одбрамбени топови, који су избацивали кугле пречника 8–10 цм. (сл. 34)

Главни улаз у Замак, грађен у виду двоструке капије, што је одговарало систему двојних бедема, постављен је између тзв. Јеринине куле и угла са дунавским зидним платном. Испред ове капије налазио се преко рова дрвени мост, чији се један део у случају потребе, вероватно, могао подизати. (сл. 13)

Осим главне капије, у Замку су постојале још две мање капије-потерне. Обе су се налазиле у оквиру Дунавског бедема, са бочних страна Главне куле. Служиле су за комуникацију са скривеним путем према спољном бедуу и за излаз на обалу

14. Дунавски бедем Замка са прозорима Дворане и главном кулом

15. Осѣици Палаѿе уз Јужни бедем Смедервског замка

16. Двориште Смедервског замка са остацима Дворане и палате

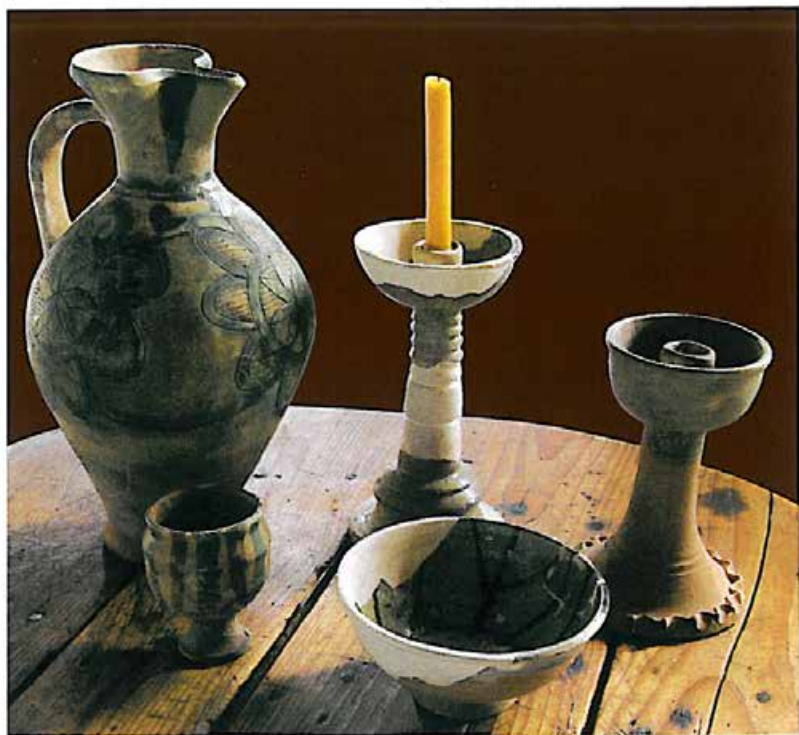
реке. Једна од ових потерни није дуго била у употреби, будући да је зазидана у време дограђивања угаоног ојачања према Језавском бедуму.

У унутрашњости Замка, уз сва три бедема, налазила су се дворска здања. Првобитно то су биле спратне дрвене грађевине ослоњене на бедем, у који су биле уграђене њихове међуспратне конструкције. Најзначајније здање, репрезентативна зграда са двораном на спрату, налазила се уз Дунавски бедем. Судићи према остацима који су археолошки истражени, била је правоугаоне основе, димензија 23 x 6 м. Грађена је готово у целини од дрвета, осим једног бочног зида, који је био камене конструкције. Над приземљем постојао је и спрат, пред којим

се, по свему судећи, налазио дрвени трем. Ово здање имало је на спрату четири прозора, уграђена у бедем у виду дубоких засведених ниша са бифорама, од којих су три клесане у духу готике, док је четврта, посебно издвојена, била нешто скромније обраде. Уз бочне стране ових ниша налазила су се камена седишта, са којих се пружао поглед на Дунав. Према распореду поменутих прозора, могло би се закључити да су се на спрату овог здања налазиле две просторије: једна са три бифорна прозора и суседна, која је имала прозорски отвор са скромније моделованом бифором. Та друга, мања просторија могла је да служи за повремени боравак самог деспота, док је већа просторија свакако одговарала дворани за пријеме. О унутрашњем изгледу ових просторија и њиховом уређењу нема сачуваних података. Једини детаљ који је преостао у простору некадашње дворане јесу две мале петоугаоне нише, моделоване опекама у лицу бедема, које су служиле за постављање светиљки. (сл. 14)

Друго велико дворско здање – Палата, ослоњена на унутрашње лице Јужног бедема, првобитно је била грађена од дрвета, али је убрзо замењена солидном зиданом грађевином издужене правоугаоне основе, димензија 60 x 9 м. Ново здање изнад приземног дела, чији су камени зидови готово у целости сачувани, имало је и спрат. Унутрашњи простор у приземљу био је подељен на четири просторије. У једној од њих сачувана су уски прозори, грађени у виду пушкарница. За улаз и приземне просторије постојала су двоја врата према дворишту. Од једног угаоног камина, који се налазио на спрату, у једној од приземних просторија остала је полукружно обзидана супструкција. Са спољне стране на спрат Палате водило је двоје зиданих стеништа, са којих се непосредно улазило у одговарајуће стамбене одаје. Као уз претходна два, и уз Језавски бедем налазила се једна већа спратна дрвена зграда, у којој су се, вероватно налазиле помоћне просторије двора. (сл. 15)

Двориште Замка на целој површини било је покривено дебелим слојем малтера, који је био у функцији поплочања. Само према главној капији постојао је део са каменим застором, односно калдрмом. У средишњем делу дворишта налази се бунар, дубоко укопан и солидно озидан, који је служио за снабдевање Замка водом. (сл. 16)

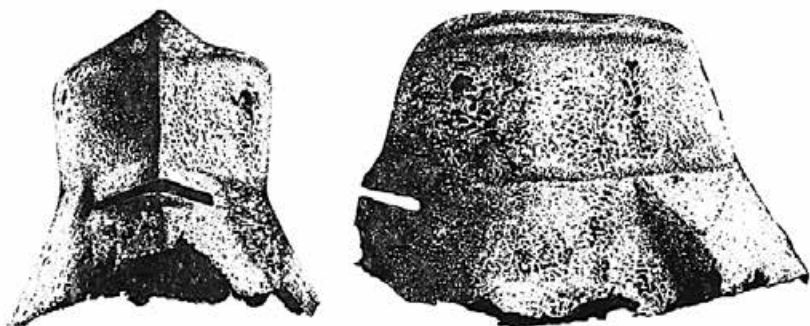
17. Керамичке посуде и свећњаци из двора у Смедеревском замку

У Смедеревском замку је постојао и добро решен канализациони систем. Из дворишта је водио озидани канал, који се испод главне капије изливао у водени ров. Постојао је и читав низ нужника, уграђених у виду ниша у бедеме и куле, чији су се канали изливали у ровове. Једна ниша са нужником постоји у Дунавском бедуу у равни спрата између дворане и мање суседне просторије. Сличан нужник налазио се, изгледа и на трећој етажи Главне куле. Палати уз Јужни бедем одговарао је нужник уграђен у једну од суседних кула, а два слична нужника налазила су се и у оквиру Језавског бедема. Занимљиво је да су и на шетној стази овога бедема, приликом конзерваторских радова, откривени отвори два нужничка канала, а сличних је можда било и на другим бедемима Замка.

Приликом археoloških ископавања у Замку, откривено је релативно мало налаза из времена пре турског освајања, што није неуобичајено будући да је у питању веома кратко раздобље од свега око три деценије. Свакако најбројнији су уломци керамике. На једном отпадном простору недалеко од Главне куле откривено је обиље остатака керамичких посуда, које су несумњиво потицале из деспотовог двора. Поред уобичајене кухињске керамике, налажени су и делови луксузнијих трпезних посуда, глеђосаних и са сграфито украсом, затим, пехара, као и свећњака. (сл. 17) Откривен је и један изузетан луксузни примерак накита, тј. златна наушница за рубином, смарагдом и бисерима, која је вероватно припадала некој дами из деспотове породице. (сл. 18) Посебно занимљиву скупину налаза представљају делови наоружања и војне опреме, што је, без сумње, припадало посади Смедеревског замка. У зиду којим је затворена раније поменута потерна откривен је један веома добро очуван шлем (сл. 19), а у једној јами, укопаној у здравицу нађен је депо од 11 бронзаних пушача кукача, као и мањи топ. У питању је сигурно део наоружања које су браниоци Смедерева закопали и сакрили пред предају града Турцима 1459. године. У Замку, недалеко од главне капије, откривено је и складиште од преко 700 мањих камених топовских кугли за топове одбрамбене артиљерије.

*18. Златна наушница,
средина 15. века – налаз
из двораштја Замка*

19. Шлем њосаде Смедеревског замка, прва половина 15. века.

Фортификације „Великог града“

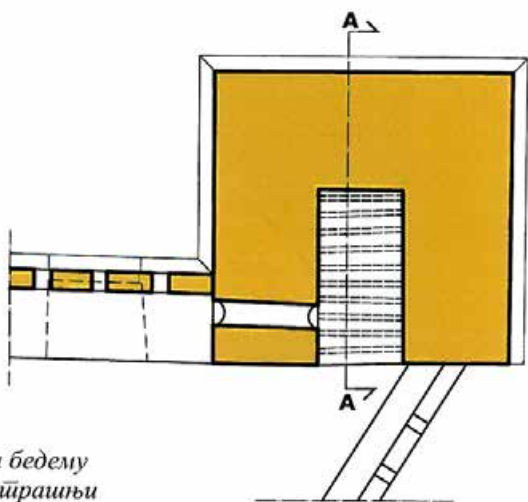
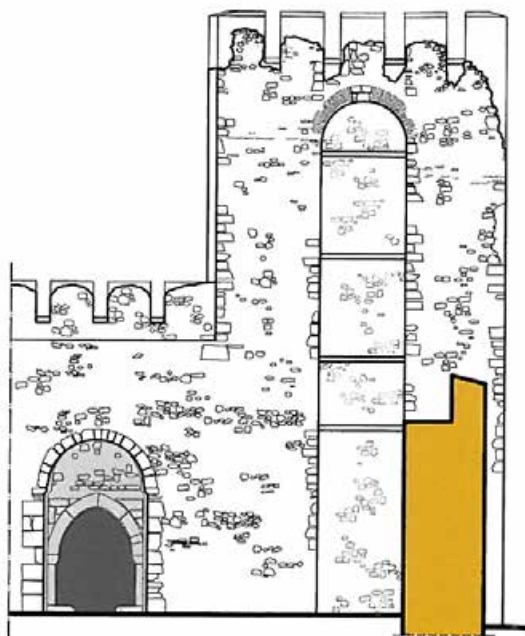
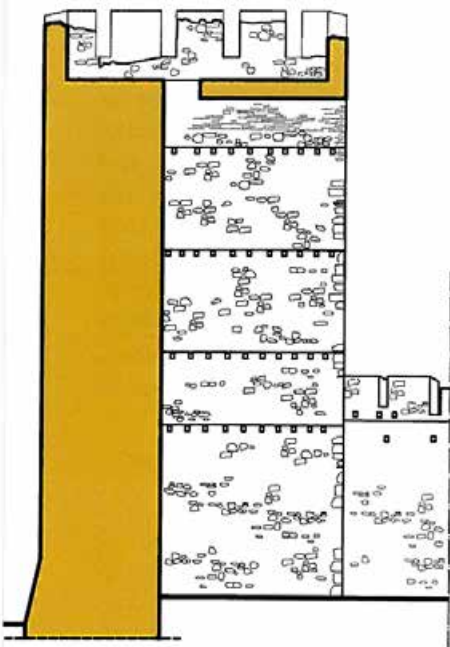
За разлику од Замка, који је у целости истражен, споменичко наслеђе на простору некадашњег утврђеног градског насеља – „Великог града“ знатно је слабије проучено, осим фортификација које, и поред рушења током протеклог столећа, још увек доминирају овим простором. Захваљујући ранијим истраживањима, сачувани су подаци и о ономе што је порушено током Другог светског рата.

Као што је већ познато, по завршетку изградње Замка започето је подизање бедема и кула, чија је намена била да штите главни део смедеревског градског насеља. Затечена конфигурација терена у приобаљу између Дунава и Језаве, као и у претходном случају када је грађен Замак, условила је положаје фортификација и посредно утицала на површину брањеног простора. Нови бедеми подигнути су према рекама – Дунаву и Језави, као и копненој јужној страни одакле се прилазило граду. (сл. 20) То је условило да се утврђивању лако приступачне јужне стране посвети посебна пажња. Простор између Језаве и Дунава преграђен је главним – Јужним или „Варошким“ бредомом, чија је дужина износила 502 метра (око 1700 стопа). Основни принцип одбране понављао је систем двојних бедема са воденим ровом, који је нешто раније био заступљен приликом грађења фортификација Замка, односно „Малог града“. Главно, унутрашње зидно платно чинио је бедем дебљине 3,50– 3,70 м (око 12 стопа) и висине 9 м (око 30

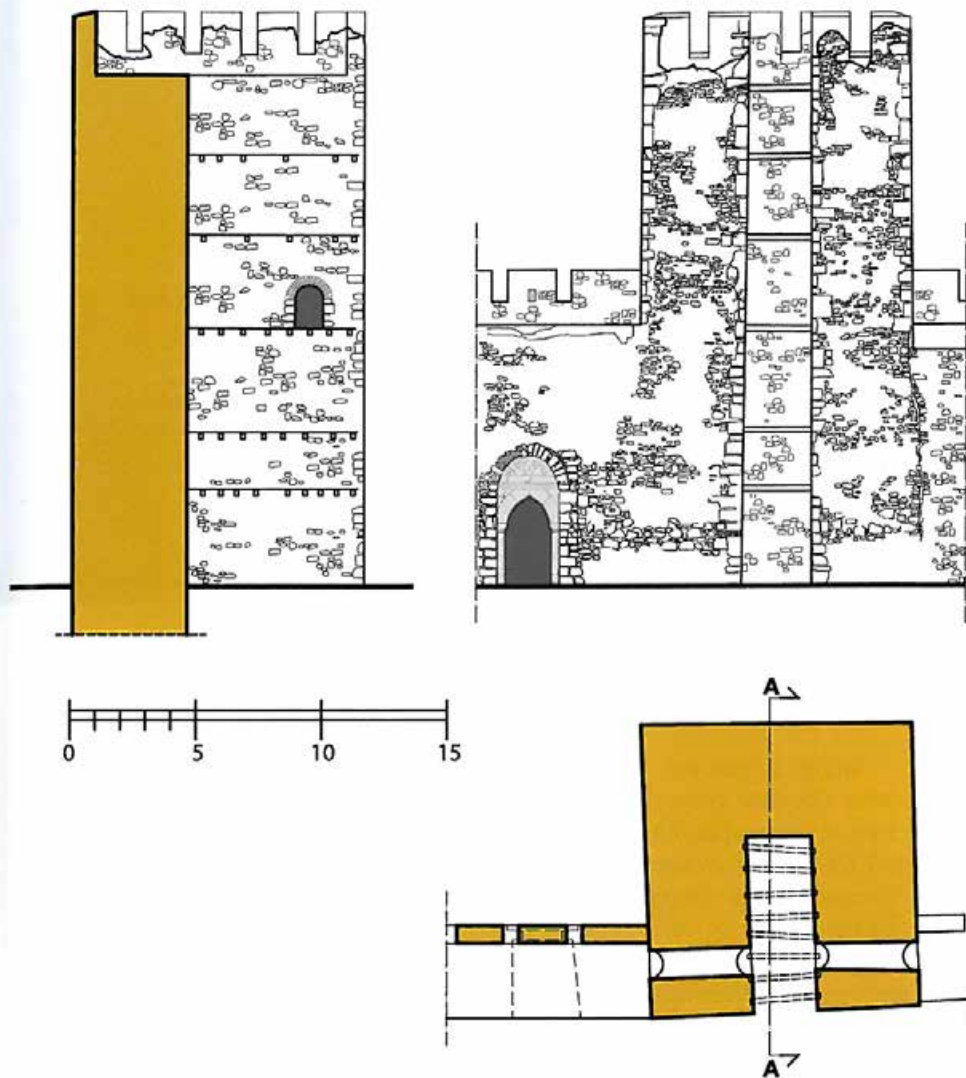
стопа) до равни шетне стазе, а укључујући и круниште са зупцима, укупна висина бедема износила је преко 11 м. Овај бедем је био ојачан са 11 масивних кула (куле 10–20) које се налазе на једнаким растојањима од по 39 м или 130 стопа. Све куле у оквиру овог бедема су квадратних основа, димензија 12 x 12 м, односно имају стране од по 40 стопа. Припадају истом типу као и куле у Замку. Биле су отворене према унутрашњости града и имале су висину до платформе на врху од око 19.50 м (65 стопа), а са круништем готово 22 м. Унутрашњи простор, као што је то и уобичајено, био је дрвеним међуспратним конструкцијама подељен на неколико етажа. Над последњом био је свод од опека, изнад кога је била платформа опасана круништем са зупцима и, вероватно, наткривена пирамидалним кровом. (сл. 21)

20. Смедеревски град – Замак са утврђеним градским насељем крајем 15. века.

21. Кула 20 са кацијом на Јужном бреду
Смедеревског града – основа, унутрашњи
изглед и пресек (P=1:300)

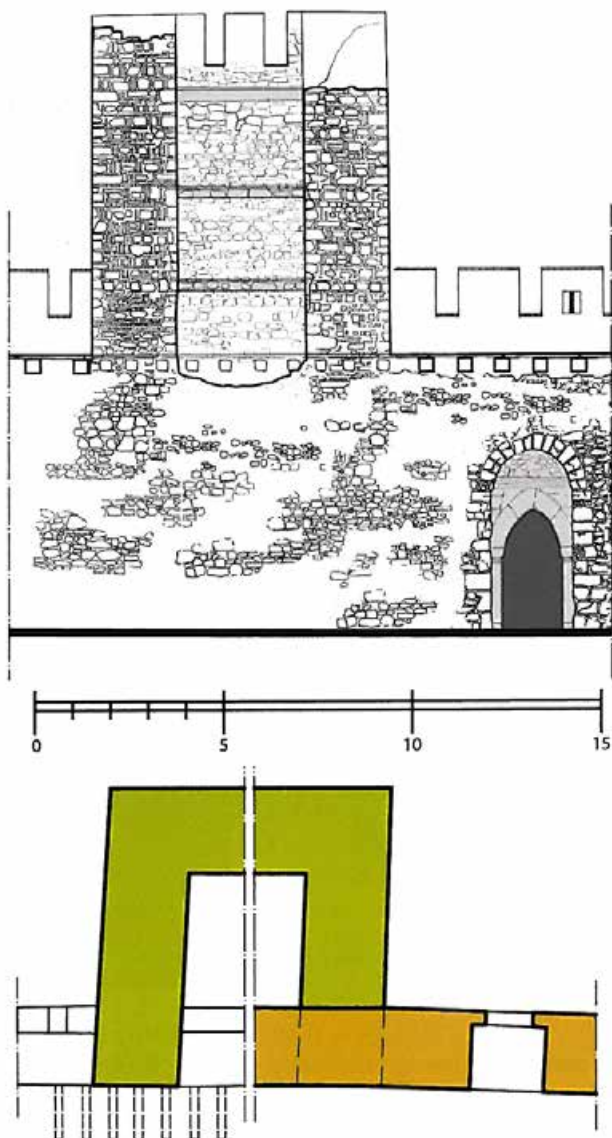
22. Кула 7 са кацијом на Језавском бреду Смедеревског града – основа унутрашњи изглед и пресек (P=1:300)

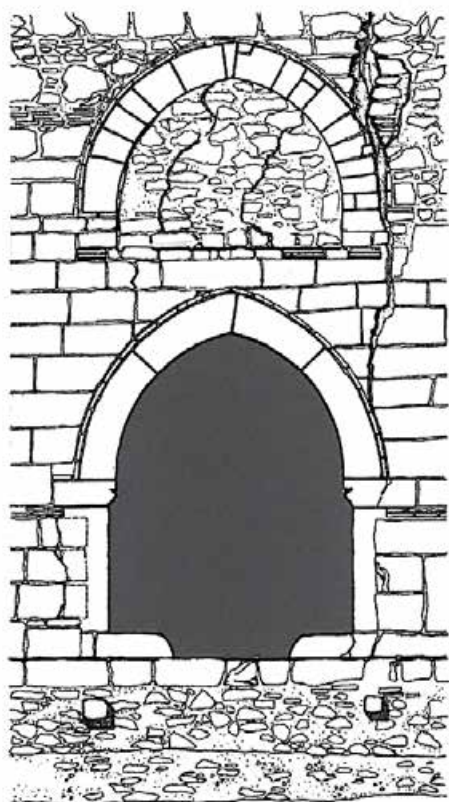
23. Jezavski bedem Smederevskog grada sa kulama 7 i 8 – spoljna strana posle obnove 2010–2012. godine

Испред главног бедема налазио се скривени пут и знатно нижи спољни бедем, који је у свему био исти са раније подигнутим одговарајућим бедемом Замка. И овде је постојао читав низ топовских отвора, али услед недовољне истражености сада је тешко тачно утврдити колико их је било. Може се само претпоставити да су се у оквиру спољног јужног бедема налазили положаји за најмање 60 топова. Испред двојних бедема „Великог града“ налазио се водени ров, широк око 20 м, који је био повезан са водотоковима Дунава и Језаве. Са друге стране рова постојала је зидана камена ескарпа, од које је почињало градско поље, односно празан простор, који је одвајао утврђени град од предграђа или вароши.

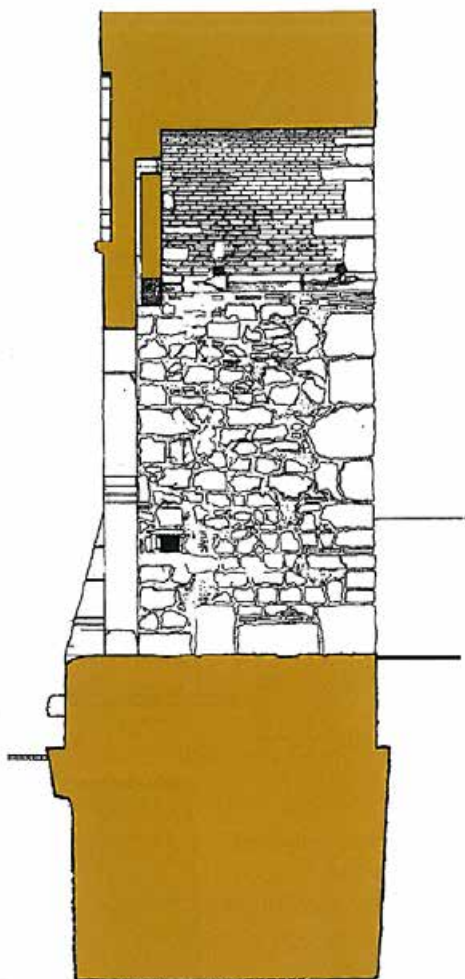
Двојним бедемима била је утврђена и страна према Језави. Главни бедем имао је приближно исте димензије као и претход-

24. Кула 24 са кацијом на Дунавском бедуу Смедеревског града – основа и унутрашњи изглед ($P=1:200$)

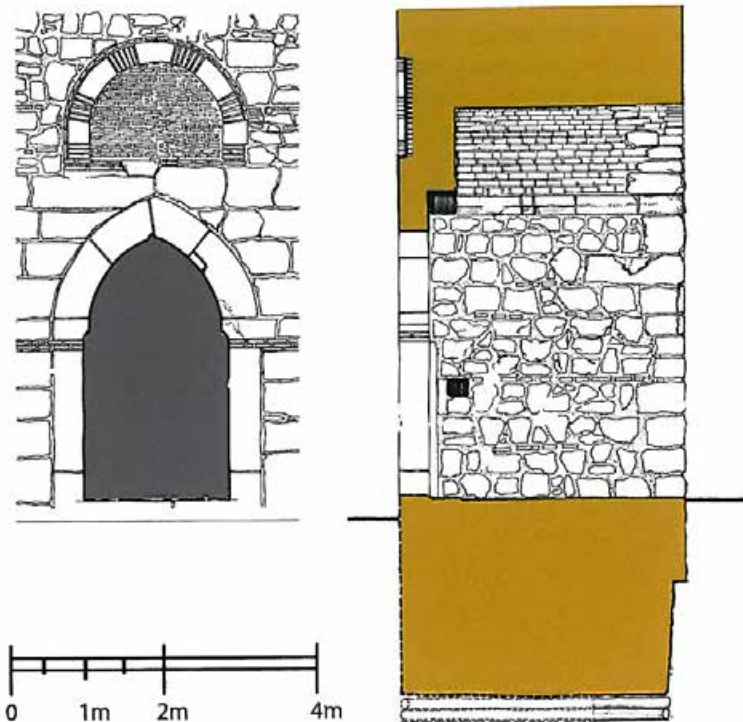
25. Главна кайија на Јужном
бедему Смедеревског града –
изглед и њресек (P=1:100)

ни Јужни – дебљину до 3,50 м и укупну висину нешто испод 11 м. Био је ојачан са три куле, које су по типу биле исте са кулама Јужног бедема (куле 7–9). Само једна од њих је у горњем делу била засведена, док је код остале две горња платформа била на дрвеној конструкцији. (сл. 22) Према Језави постојао је и спољни бедем, који је до краја 19. века још увек био добро очуван. Сада су његови зарушени остаци засути земљом и шутом,

тако да се не располаже подацима о начину грађења, посебно не о постојању и распореду евентуалних топовских отвора (сл. 23).

Најслабије утврђен био је бедем према Дунаву, будући да је могућност напада на град са те стране била најмања. Имао је

26. Језавска капија Смедеревског града – изглед и њресек ($P=1:100$)

дебљину зидне масе 1,90–2,10 м и висину око 7 м или 21 стопу до равни шетне стазе, изнад које се налазило круниште са зупцима. Због недовољне ширине, шетна стаза му је била проширена дрвеном платформом ослоњеном на конзоле. Бедем је првобитно био ојачан само једном кулом полукружне осно-

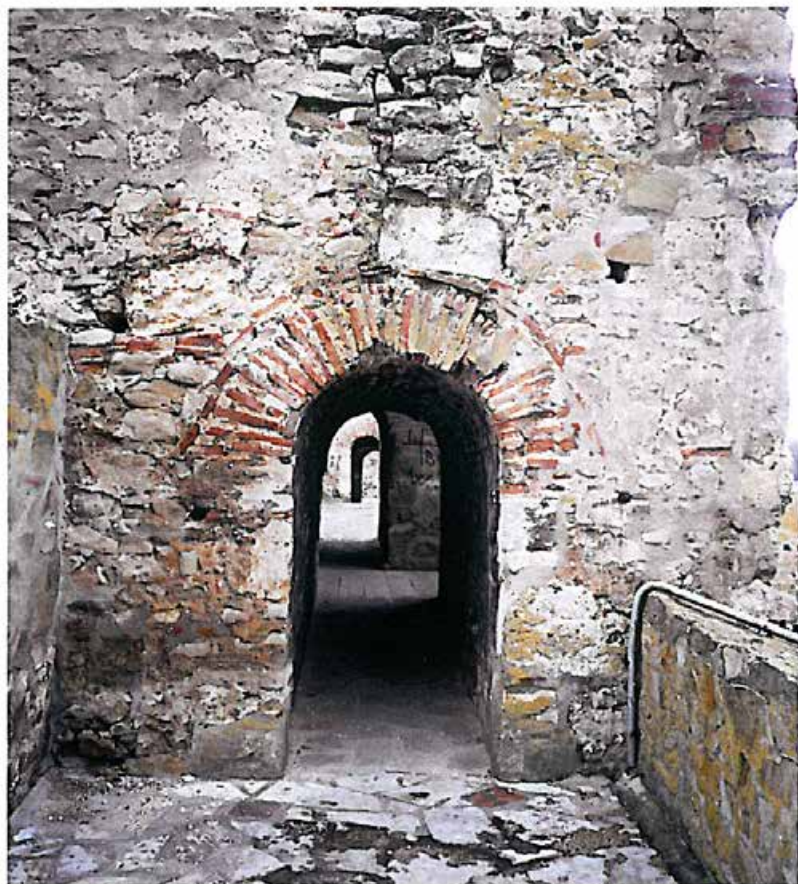
ве. Нешто касније уз бедем су подигнуте још четири куле, по димензијама мање од осталих, али знатно брижљивије грађене (куле 22–25). (сл. 24) Испред овог зидног платна, које је пратило обалу у дужини од око 450 м, првобитно се није налазио спољни бедем. Тек после турског освајања града и са те стране је подигнут спољни бедем са положајима за више великих топова. У исто то време су саграђене и полигоналне топовске куле у оквиру спољног градског бедема, прво једна на ушћу Језаве, а потом и три са јужне стране – две на угловима и једна на средини зидног платна.

У утврђено насеље опасно новим бевемима могло се ући кроз четири капије од којих су се две веће налазиле у оквиру Јужног – „Варошког“ бедема. Обе су, као и капија Замка, биле уклопљене у систем двојних бедема. Једна од њих је, уз угаону кулу 20, била посебно брижњиво грађена и сигурно представљала најбоље остварење те врсте међу средњовековним утврђењима у српским земљама. (сл. 25) Друга капија налазила се у средишњем делу Јужног бедема, између кула 14 и 15. О њеном првобитном изгледу нема довољно података будући да је у време турске владавине преправљена, а приликом експлозије муниције 1941. године до темеља срушена. На бочним градским бевемима према Језави и Дунаву постојала је по једна капија. Посебно добро очувана је Језавска капија са фино клесаним и декоративно обликованим порталом. (сл.26) Слично је била грађена и капија у оквиру Дунавског бедема, која је у новије време обновљена у свом некадашњем облику. Према Дунаву, уз кулу 21, постојала је још једна капија сасвим особене конструкције. Имала је ширину 7,20 м и није била у целисти засведедена, већ само архитравно завршена дрвеним гредима. Са спољне стране над довратницима од добро клесаних квадера, имала је масиван камени лук над којим се налазило круниште са зупцима. По свему судећи, служила је за извлачење речних лађа у брањени простор „Великог града“. У једном познијем раздобљу, можда тек после турског запоседања града, ова капија је прво сужена, а потом зазидана.

Начин грађења и стилске одлике смедеревских фортификација

Подизање Смедервског града представљало је у свом времену велики подухват, који је захтевао ангажовање великог броја људи. О тешким условима у којима је зидан град и о изузетним напорима градитеља остао је траг и у народним песмама. За нове фортификације деспотовог града биле су потребне велике количине камена. То је представљало велики проблем, јер у околини Смедерева нема камена. За прве радове камен је доношен са рушевина римских градова, о чему сведоче бројне античке спотије, којих има највише управо у бедемима и кулама Замка. Будући да то није било довољно, камен је довлачен са више страна, често доста удаљених. Градило се разним врстама камена – свим оним до којих се могло доћи.

Грађење је посебно отежавало подводно и нестабилно тло, које је на трасама нових бедема ојачавано масивним дрвеним шиповима. И темељи су доста дубоко укопавани. Како су показала досадашња истраживања, Језавски бедем је имао темељ укопан на дубину од три метра, док је Јужни бедем био још дубље утемељен, на преко четири метра. Сви бедеми и већина кула били су грађени ломљеним, притесаним каменом уз употребу веома јаког компактног кречног малтера. Код неких бедема и кула у доњем делу је постојао сокл, – односно косо проширење грађено боље обрађеним каменом. У зидовима бедема и кула има доста уломака како античких, тако и средњовековних опека. У структури зидне масе на одређеним растојањима постојале су дрвене затеге – сантрачи. Спољне површине зидова биле су широко дерсоване, а вероватно и кречене. Над бедемима и кулама налазила су се круништа са зупцима, чија је висина у односу на шетну стазу обично износила 2,30 м или око 7,5 стопа. Приликом њиховог грађења доста је коришћена опека. Зидане стрелнице, готово по правилу, налазиле су се обично у сваком другом зупцу. Међуспратне конструкције у кулама и стеништа за излаз на бедем били су од дрвета. Такође, и над кулама су постојали пирамидални дрвени кровови, за које се претпоставља да су били прекривени оловним плочама. За излаз на шетне стазе бедема све првобитно грађене куле имале су на бочним странама лучно засведене потерне. (сл.27)

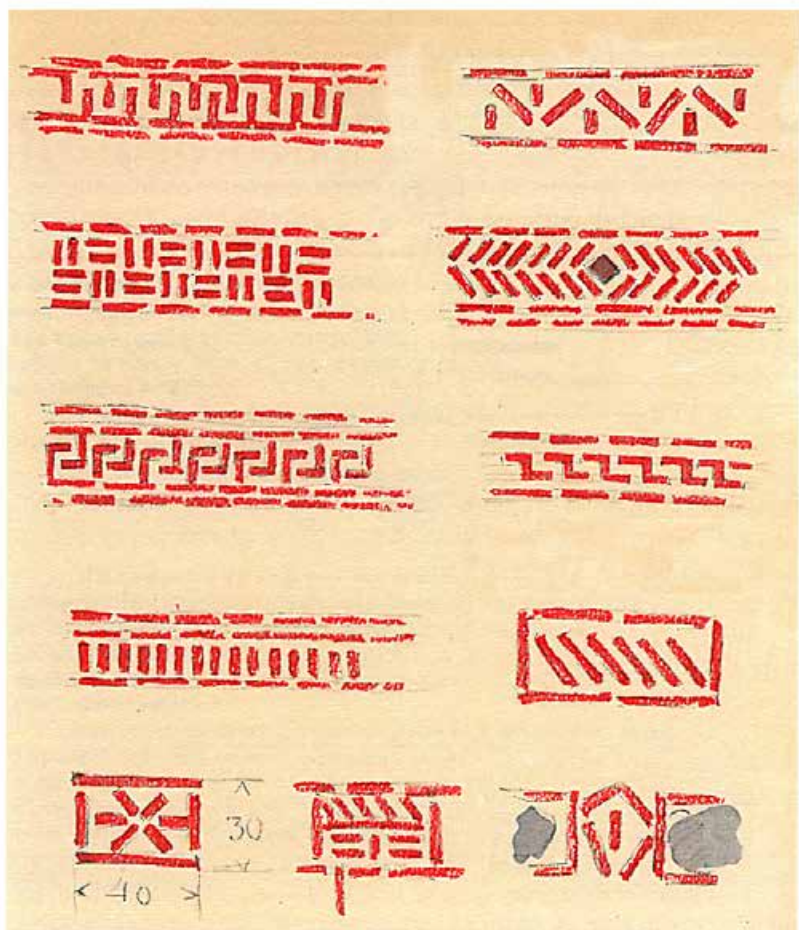
27. Поштерна на бочном зиду куле 3 у равни шетине стпазе

Куле које су накнадно дограђене уз Дунавски бедем, вероватно после 1444. године, биле су знатно брижљивије грађене са циљем да, осим своје првенствено војне функције, допринесу и лепшем изгледу града. Томе је доприносила комбинација камених тесаника и опека у декоративном слогу. То се посебно може уочити на полукружној кули 25, која представља један од најлепших примера декоративног слога не само у српској војној архитектури већ и на подручју византијског света (сл. 28).

Посебна пажња у смислу декоративног обликовања била је посвећена и градским капијама. Све су биле грађене од лепо клесаних блокова камена, који је уграђиван у комбинацији са танким опекама. Изнад главне капије налази се плитка ниша за фреску намењену лику небеског заштитника града. Слична ниша са фреском постојала је, вероватно, и над улазом у Замак. Сачувани портални капија „Великог града“, са својим преломљеним луковима одсликавају утицај готичког стваралаштва. Исти случај је и са бифорама у Дунавском бедему Замка, које су клесане у духу готике. Тај стилски утицај можда би се могао повезати са делатношћу дубровачких клесара, које је, како сведочи један документ, ангажовао деспот Ђурђе да раде у Смедереву.

Једну од особености смедеревских бедема и кула представља појава уломака античке мермерне пластике, који су донети као грађевински материјал. За неимаре утврђења то је представљало својеврстан изазов, који су они покушали делотворно да искористе. Ти фрагменти уграђивани су у лица зидова често без посебног реда, али за неке је јасно уочљиво да су им неимари наменили и декоративну функцију. Најилустративнији је пример добро очуване мермерне статуе, за коју је у зиду Јеринине куле изграђена посебна плитка ниша са преломљеним готичким луком. Наглашен положај ове статуе, изабран са циљем да украси улазни део Замка, утицао је на народно веровање да је то кип деспотице Јерине. Почасно место на фронту једне од кула Замка добио је и рељеф горњег дела једне веће античке стеле са приказом Херакла и Алкесте. Оваквих примера има и на зидовима „Великог града“.

Посебно занимљиву појаву представљају налази три античка полукапитела, на чијој су доњој полукружној страни накнадно уклесани рељефи са слично приказаним мушким ликовима дуге косе, са брковима и брадом. Судећи према најбоље очуваном, који је откривен поред Главне куле, може се помишљати да су украшавали неко дворско здање у Замку. Упадљива сличност једне од ових глава са ликом деспота Ђурђа на једном типу његових сребрних динара, наводи на помисао да би се у овим клесаним ликовима можда могли препознати портрети историјских личности. (сл. 29)

28. Декоративни слог ојека у дограђеним кулама на Дунавском бреду

Новоподигнуте смедеревске фортификације, грађене током друге четвртине 15. века, према начину грађења и заступљеним фортификационим решењима припадају шире схваћеном византијском културном кругу. Биле су засноване на традиционалним принципима ратовања хладним оружјем. У том смислу понављају устаљена решења која своје корене вуку још из доба

касне антике. Међутим, у извесним детаљима уочавају се неке специфичности које су карактеристичне за српску војну архитектуру и њен развој, који се може пратити током друге половине 14. века на примерима фортификација од Раванице, Крушевца и Сталаћа до Београда и утврђења манастира Ресаве. Сва су грађена на принципима ратовања хладним оружјем, будући да, у време када се појављују први топови, артиљерија још увек није имала већи значај за одбрану градова. Тек у првим деценијама 15. века код европских утврђења почиње процес прилагођавања новом оружју уређивањем положаја за постављање одбрамбених топова. У српском војном градитељству ова новина је била веома брзо прихваћена и дошла је до пуног изражаја у Смедереву већ приликом грађења бедема Замка.

29. Антички камен са накнадно уклесаним рељефним ликом – налаз уз Главну кулу Смедеревског замка.

30. Дограђене куле на Дунавском бреду Смедеревског града

ГРАДСКО НАСЕЉЕ СРЕДЊОВЕКОВНОГ СМЕДЕРЕВА

Образовање урбане престонице деспота Ђурђа углавном је познато по изградњи владарског замка и нових градских фортификација, док се о самом средњовековном насељу још увек мало зна. Старије урбане структуре које су у Смедереву затечене, по свему судећи, заузимале су падине заштићене од поплава, али не и низак приобални појас на ушћу Језаве у Дунав. Тек после изградње Замка и фортификација „Великог града“ могло је да почне насељавање простора у оквирима нових бедема. Како је текао тај процес, нема поузданих података, будући да досадашња археолошка истраживања ограниченог обима нису могла да пруже очекиване резултате. Са друге стране, раздобље од непуне три деценије било је недовољно за потпуну урбанизацију утврђеног дела града. Први објекти који су на том простору подизани били су, вероватно, грађени преваходно од дрвета. Може се претпоставити да су то најчешће била приземна здања, мада није искључено да су неке зграде могле имати и спрат. Из те масе релативно скромних грађевина величином и монументалношћу издвајале су се само цркве, посебно деспотова задужбина – храм Благовештења.

Мрежа некадашњих главних комуникација може се претпоставити у односу на положаје градских капија. Једна је сигурно ишла поред Дунавског бедема и спајала главну градску капију са улазом у Замак. Друга је повезивала градску капију на средишњем делу Јужног бедема са простором испред рова Замка. Са њом се укрштала попречна комуникација, која је повезивала Дунавску са Језавском капијом. На њиховом споју вероватно је постојао простран слободни простор, који би се могао замислити као градски трг. Нешто шири слободни простори сигурно су постојали и око цркви. Према досадашњим сазнањима

то би се посебно могло односити на угао утврђења уз Дворску цркву, где се, изгледа, налазила само једна већа дрвена зграда, ослоњена на бедем.

Поменуће комуникације, могло би се рећи главне улице, одсликавале су основну урбану матрицу и омеђавале стамбене инсуле. Остало је забележено, истина, знатно позније, да су биле поплочане дрвеним облицама, што је иначе представљало уобичајену појаву у градовима тог времена. О распореду и густини кућа у оквиру стамбених инсула нема поузданих података. Остало је посведочено, и то у време турске владавине, да куће у утврђеном делу града нису имале баште нити већа дворишта, што би указивало на то да су биле грађене једна близу друге. Поред стамбених здања, у граду су сигурно постојале и неке јавне зграде, о којима немамо података. За једну значајну институцију – смедеревску ковницу новца – готово је сигурно да се налазила у „Великом граду“.

У домену могућих претпоставки остаје питање ко је боравио у утврђеном делу града, односно каква је била структура становништва тога дела града. Нећемо погрешити ако закључимо да је овде био смештен део војне посаде, а ту су сигурно имале куће и личности блиске деспотовом двору. У „Великом граду“ је сигурно било и богатих дубровачких трговаца, за које је посебан значај имала безбедност под окриљем градских бедема. Међу њима био је и Паско Соркочевић, челник и дворски ризничар, које не само да је имао кућу у утврђеном Смедереву, већ је за своје заслуге, како је касније забележено, стекао почаст да на једној градској кули буде постављен његов породични грб.

После пада Смедерева у утврђеном делу града боравила је бројна турска посада и муслиманско становништво, док се хришћани ту нису могли насељавати. Затечена урбана структура вероватно није битније мењана. Остало је то и даље насеље са дрвеним кућама уз доградњу неких јавних објеката. Међу њима се посебно истицао двојни Казлар-агин хамам, подигнут око 1480. године недалеко од Дунавског бедема.

Испред градских бедема, на простору између Језаве и Дунава, лежало је подграђе односно смедеревска варош. Она је обухватала ареал старијег затеченог насеља, али се ширила и даље према речним обалама. Њен већи део био је обухваћен спољним

фортификацијама, које су служиле као предња линија одбране града. Своја добра својства показале су приликом опсада, посебно 1458. и 1476. године. Фортификације је чинио земљани бедем са дрвеним палисадама и ров који је делом био испуњен водом из оближњег потока. Тачан положај ове земљано-палисадне ограде није познат, тако да је тешко утврдити који је простор вароши обухватала.

Са истока, на прилазу вароши, налазио се мост преко Језаве, недалеко од угаоне турске топовске куле. Један пут је водио и дуж обале Дунава, док се сматра да је главна капија на улазу у варош била са јужне стране. Већина смедеревских грађана, као и приморских трговаца, била је насељана у вароши, односно подграђу. У том урбанизованом подручју, пре турског освајања, сигурно је постојала бар једна црква. Из турских пописа који су вршени током 16. века у Смедереву се помиње релативно велики број свештеника, између 10 и 14, што би указивало на већи број храмова, о којима нема ближих података.

Једини сачувани храм из времена грађења Смедеревског града је црква Успења Богородице, на садашњем гробљу, која се некада налазила у непосредној близини старог подграђа. Остала је поштеђена разарања у време турске владавине и једно време је, вероватно, била катедрални храм смедеревских митрополита.

Цркве у Смедеревском граду

О давно ишчезлим црквама које су се налазиле у самом граду дуго се располагало само оскудним подацима, забележеним у историјским изворима, и материјалним траговима, односно грађом узиданом у турску кулу на ушћу Језаве. Тек пре три деценије приликом археолошких истраживања дошло се до првих података о једном средњовековном храму у оквиру смедеревских бедема. (сл. 31)

У источном углу „Великог града“ откривени су остаци једне једнобродне цркве са полукружном олтарском апсидом на истоку, пространом припратом квадратне основе на западу и правоугаоним певничким просторима. Већ на први поглед могу се уо-

31. Дворска црква у источном углу Смедеревског града – изглед после делимичне обнове 2012. године

чити особености њене основе. Изостанком источног и западног травеја наос је био практично сведен на поткуполни простор. Невелик је био и олтар, ограничен само на апсиду, у којој се налазила велика зидана часна трпеза. Приликом новијих ревизионих истраживања откривени су и трагови темеља два параклиса, неуобичајених триконхалних основа, који су били призида ни уз бочне зидове припрате. Испред западне фасаде цркве налазио се, изгледа, и звоник.

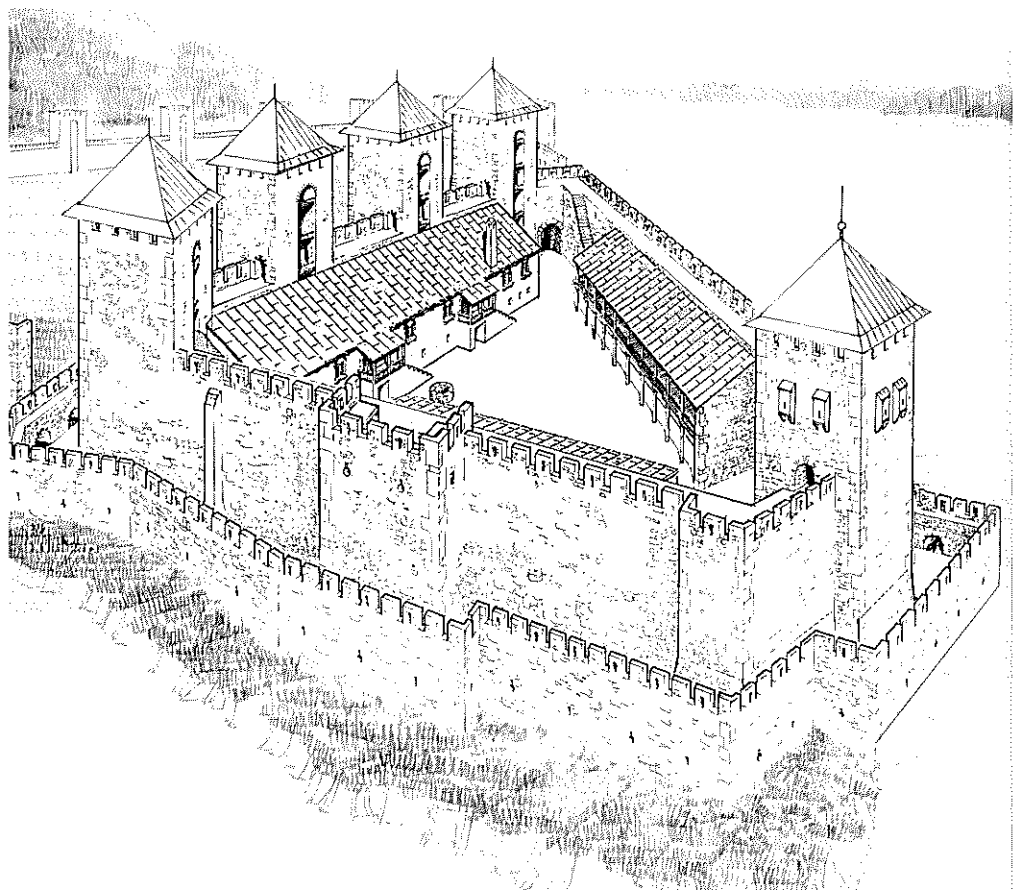
Ова црква, чија је укупна дужина износила око 20 м, према својој величини, облику основе, као и начину грађења, не би се могла идентификовати са деспотовом задужбином црквом Благовештења. Према резултатима досадашњих истраживања дошло се закључка да би откривени остаци најпре могли при-

падати дворском храму. Црква је, по свему судећи, подигнута у време грађења Замка са дворским комплексом (1428–1430) на слободном простору удаљеном од нових бедема око 250 м. На то указује њена необична основа и релативно мали простор, који је могао превасходно да одговара потребама двора. Током четврте деценије 15. века та локација је обухваћена градским бедемима и прикључена новоформираном брањеном урбаном језгру. Приликом првог пада Смедерева 1439. године била је то, без сумње, једина црква у утврђеном делу града, те је као таква одмах претворена у џамију. Након обнове српске власти, 1444. године, црква је враћена хришћанском култу. У том раздобљу започета је, изгледа, и изградња цркве Благовештења, за коју се зна да је у целисти била завршена почетком шесте деценије 15. века.

И поред чињенице да за локацијом цркве Благовештења тек треба трагати, сачуване спотије указују на основне одлике њене архитектуре. Деспот Ђурђе Бранковић градио је нову смедеревску катедралу по узору на Ресаву – задужбину и гробницу свога претходника деспота Стефана. Била је то црква која по величини није заостајала за својим узором. Имала је бочне полигоналне апсиде са угаоним полуколонетама и масивне, профилисане поткуполне стубце. Фасаде су јој биле обложене клесаним квадерима пешчара, а под кровним венцем налазио се аркадни фриз. Отвори прозора и портали имали су преплетни клесани украс, а постојале су и розете, као уобичајени детаљ пластике моравског стила. Црква је била украшена и фрескама, о чему сведоче очувани фрагменти на неким откривеним каменим блоковима. Отворено је питање о томе да ли је црква Благовештења, као катедрала смедеревског митрополита, била и гробни храм ктитора. О томе ће моћи да се суди тек након евентуалних нових открића у будућности.

После коначног пада Смедерева 1459. године мања дворска црква, која је већ једном била претварана у џамију, враћена је исламском култу по познатом принципу „једном џамија – увек џамија“. У наредним раздобљима преправљана је и дограђивана, али је и поред тога задржала препознатљив изглед некадашњег хришћанског храма. Прво јој је са јужне стране дограђен мањи анекс са михрабом, а касније са западне стране и пространи

молитвени простор, уз који је подигнуто и минаре. У време аустријске владавине, 1717–1739. године, овај стари храм претворен је у католичку цркву, да би по повратку Турака у Смедерево то поново постала џамија. Њена даља судбина није позната. Порушена је, вероватно, крајем 18. века или у првим годинама наредног столећа.

32. Смедеревски замак средином 15. века – аксонометријска респишиуција

ЗНАЧАЈ СМЕДЕРЕВСКОГ ГРАДА И ЕТАПЕ ЊЕГОВОГ ГРАЂЕЊА

Одлуци о грађењу новог владарског средишта и престонице државе претходили су драматични догађаји након изненадне смрти деспота Стефана, јула месеца 1427. године. Нови српски владар Ђурђе Бранковић био је принуђен да, према раније склопљеном уговору, угарском краљу преда Београд, који је више од две деценије грађен и развијан као главно бора-виште владара, односно војно, привредно и културно средиште Србије. Била је то веома тешка обавеза, коју је наследник деспота Стефана био принуђен да испуни већ почетком јесени 1427. године. Србија је, суочена са турским нападима, остала без свог најјачег упоришта. У овим тешким околностима излаз је био да се поново гради утврђено средиште владара, односно нова престоница. Исти разлози који су условљавали ранију изградњу Београда нису изгубили на важности ни три деценије касније, када је требало изабрати место и започети грађење новог државног средишта, с тим што су геополитичке околности сада биле знатно теже. Оне су захтевале брзо доношење одлука и остварење визије нове престонице, прилагођене стварним могућностима. Стога је замисао о грађењу Смедерева остваривана поступно и уз велике напоре целе земље.

У првој етапи, на самом ушћу Језаве у Дунав, изграђен је замак са владарским двором, у виду релативно малог самосталног утврђења опасаног двојним бедемима. Његова изградња могла је започети најраније у пролеће 1428. године, а радови су, по свој прилици, били окончани у позну јесен 1430. године. (сл. 32) Троугаона основа утврђења, као што је већ истакнуто, била је условљена топографијом терена. Главно зидно платно према копненој страни било је најбоље утврђено и ојачано са четири куле. Испред њега изграђен је други, нижи бедем, са

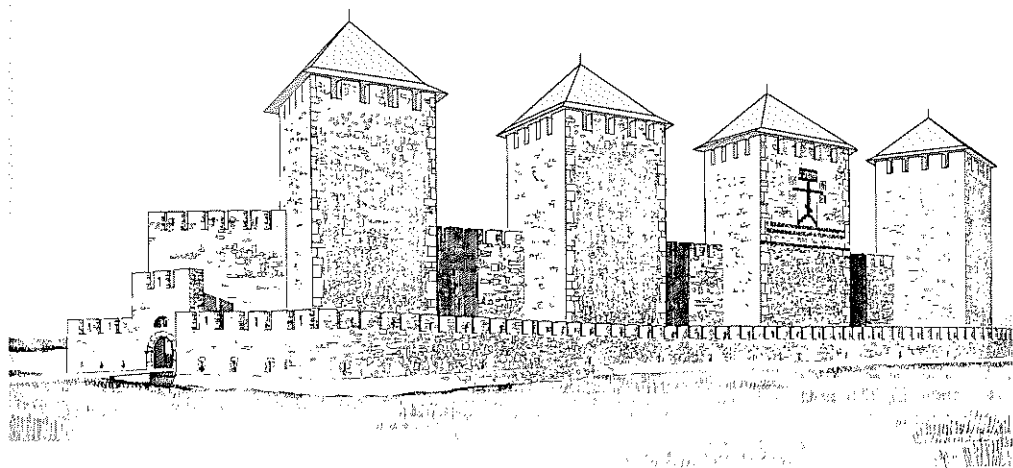
ескарпом према рову, који се спајао са суседним рекама, тако да је замак са свих страна био опкољен водом. (сл. 33) У оквиру овог спољног бедема налазили су се специјално грађени топовски отвори, који су од нарочите важности, с обзиром на то да представљају једно од најранијих остварења те врсте, не само на подручју српских земаља већ и у оквиру оновремених европских фортификација. Дејством топова са ових положаја успешно се могао бранити копнени прилаз утврђењу. (сл. 34) Зидна платна према Дунаву и Језави првобитно нису била ојачана кулама. На њиховом споју налазила се главна кула замка, која је била солидније грађена, сложеније конструкције и нешто виша од осталих. Испред приобалних бедема такође се налазило спољно, ниже зидно платно, слично грађено као оно према копненој страни, али, чини се, без топовских отвора. Главни улаз у замак налазио се у југозападном углу ближе обали Дунава. За излаз ка речној обали постојале су и две потерне, са обе стране главне куле. То је српском деспоту пружало могућност да у случају турске опсаде безбедно пређе реку, која је још увек била чврсто у хришћанским рукама, и склони се на подручје угарског краљевства.

У унутрашњости Замка, уз сва три бедема била су прислоњена дворска здања, која су првобитно била грађена искључиво од дрвета. Уз бедем према Дунаву налазила се зграда Дворане са четири прозора – бифоре, која гледају према реци. (сл. 35) То је сигурно било и најзначајније здање у замку, односно *magna sala audientiae*, у којој је 1435. године деспот Ђурђе примио млетачко изасланство. Стамбени део двора налазио се у пространом здању – Палати, ослоњеној на Јужни бедем. У саставу дворских грађевина, као што је већ истакнуто, постојале су и санитарне просторије, које су биле уграђене, у виду посебних ниша, у суседне бедеме и куле. Избацивање отпадних вода ка рекама било је решено посебно грађеним каналима, који су се налазили у структурама зидних маса или укопани у тло. У средишту дворишта Замка, између дворских здања, налазио се бунар, у коме је увек било довољно воде..

У невеликом простору Замка, уз дворска здања, није било места за грађење дворске капеле или цркве, из чега следи да би се један такав храм морао налазити изван Замка. Разрешењу

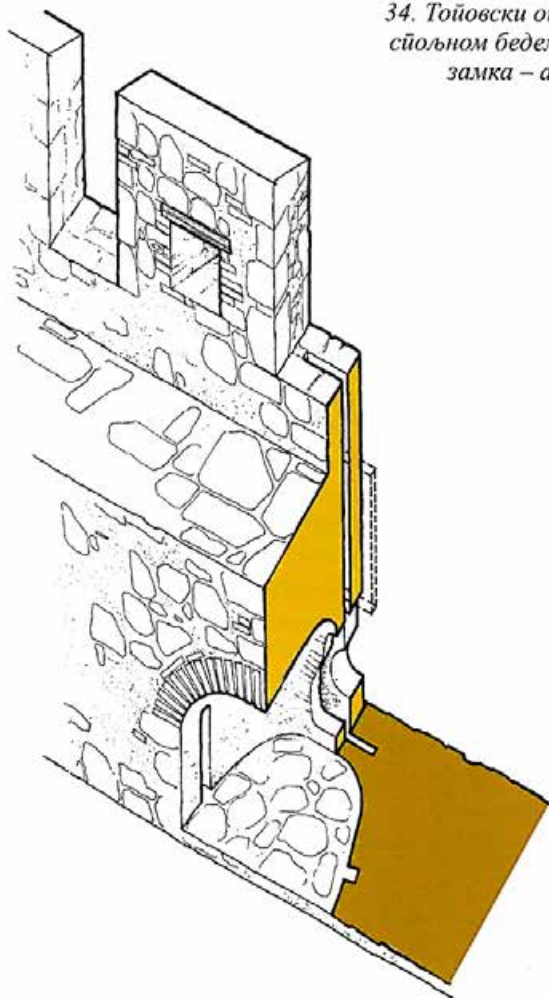
тог проблема допринело је откриће остатака цркве у источном углу „Великог града“, о којој је већ било речи. Овај храм, за који смо претпоставили да је некада представљао „*цркву полатну*“, налазио се на рубу брисаног простора пред Замком. Осим положаја, у прилог овом мишљењу говори и његова сасвим особена основа. Скроман олтарски простор и мали наос указују на цркву која није била намењена већем броју верника, нити црквеном средишту. Може се претпоставити да је у невеликом наосу било места само за породицу српског деспота, док је нешто пространија припрата, вероватно, била резервисана за велможе из пратње, односно дворску свиту. (сл. 36)

Након завршетка радова на Замку уследила је друга етапа грађења, за коју се сматра да је окончана пре првог турског запоседања Смедерева 1439. године. Током те готово читаве деценије, фортифициран је значајан простор, површине око 10 ха, намењен утврђеном градском насељу, сада колоквијално названом „Велики град“. Његову троугаону основу, као и у случају Замка, условили су положаји речних токова Дунава и Језаве, који су у систему одбране били од изузетног значаја. У том смислу, главни правац који је требало бранити био је према копненој, јужној страни. Ту је примењен исти принцип утврђивања као и

33. Јужни бедем Смедеревског замка 1430. године – аксонометријска ресишијуција

34. Тојовски отвор на Јужном
 спољном беду Смедеревског
 замка – аксонометријска
 ресишијуција

код Замка – систем двојних бедема са ровом, повезаним са водотоковима Дунава и Језаве (сл. 37). Главно јужно платно „Великог града“, дужине око 500 м, било је ојачано низом правоугаоних кула распоређених на једнаким растојањима. Испред њега се налазио спољни нижи бедем, у чију су структуру били уграђени топовски отвори једнаки онима у беду испред Зам-

ка. Топовима који су ту били распоређени могао се веома успешно бранити копнени прилаз утврђењу.

Источна страна према Језави била је такође утврђена двојним бедемима, са знатно мањим бројем кула и, по свему судећи, без положаја за топове на спољној линији одбране. За разлику од претходна два бедема, која су грађена једновремено и према истом принципу одбране, зидно платно према Дунаву било је знатно слабије утврђено и првобитно ојачано само једном полукружном кулом. Грађено је посебно, без међусобне грађевинске везе са суседним Јужним бедемом, на чију је угаону кулу само ослоњено. Има се утисак да су прво грађени бедеми према копненој, јужној страни и дуж Језаве, а да је најмање угрожена страна према Дунаву фортификацирана тек након изградње претходна два.

Главне градске капије грађене су на правцу копненог прилаза „Великом граду“, у оквиру Јужног бедема. Једна се, као што је већ истакнуто, налазила у средишњем делу овог зидног платна, а друга у југозападном углу. Ова друга, по свему судећи, значајнија и монументалније грађена, налазила се на правцу комуникације која је водила дуж Дунавског бедема према капији Замка. „Велики град“ је имао још две капије – једну према Језави, а другу за излаз на обалу Дунава. У оквиру Дунавског бедема постојала је такође и једна велика капија, која је служила за извлачење пловила из Дунава у град.

Изградњом нових фортификација, црква, за коју сматрамо да је служила као дворски храм деспота Ђурђа, нашла се у брањеном оквиру „Великог града“. Поуздано сведочанство које би указивало на то да је у време грађења нових бедема ова црква већ постојала, представљају уграђени крстови обликовани слогом опека у зидном платну Језавског бедема. Њима је видно обележен сакрални простор дворске цркве, а можда и неког објекта у њеној близини. (сл. 36)

Отворено је питање да ли су током друге етапе грађења Смедерева, осим фортификација „Великог града“, подигнути и неки објекти у брањеном урбаном језгру нове српске престонице. Имајући у виду огроман обим послова на подизању нових бедема и кула, тешко би се могло претпоставити да је ту нешто значајније грађено.

У тренутку првог турског запоседања Смедерева, крајем августа месеца 1439. године, простор Великог града био је у целисти фортификациран, али отворено је питање до које је мере била изграђена нова урбана структура престонице у брањеном оквиру бедема. С обзиром на то да се град предао, може се претпоставити да озбиљнијих рушења није било. Дворска црква је, како изгледа, прва претворена у џамију, будући да је одмах након освајања у запоседнутом граду отклањана *џума намаз* – главна исламска недељна молитва.

Након привремене турске окупације и повратка под српску власт 1444. године, током наредних 15 година настављени су радови на грађењу Смедерева. У том раздобљу, које смо означили као трећу етапу, дограђиване су и ојачаване фортификације, али је развијана и урбана структура престонице. Током пете деценије 15. века уз Језавски бедем Замка дограђена је једна нижа кула, као и ојачања уз северни и западни угао овог утврђења. Обимни радови обављени су у комплексу дворских здања. На месту раније палате уз Јужни бедем изграђена је у целини нова пространа дворска грађевина са каменим зидовима, која је над приземљем имала одаје за становање. Може се претпоставити да је и старије здање Дворане у том раздобљу темељно обновљено. У „Великом граду“ главна пажња била је усмерена ка Дунавском беду, који је био у претходном раздобљу слабије утврђен. Уз зидно платно, на самој обали Дунава, подигнуте су четири нове куле, веома брижљиво грађене и украшене декоративним слогом опека. (сл. 30)

О здањима која су грађена у последњем раздобљу просперитета града, пре коначног турског освајања, веома се мало зна. Одмах након свог повратка у Смедерево, или током друге половине пете деценије 15. века, деспот Ђурђе Бранковић је започео грађење монументалне цркве Благовештења – своје главне задужбине и катедралног храма смедеревске митрополије. Почетком наредне деценије црква је већ у целисти била завршена и украшена фрескама, а у јануару месецу 1453. године ту су положене мошти Светог Луке.

Где се тачно налазила црква Благовештења данас није познато, једино је извесно да би њене остатке требало тражити у „Великом граду“. Упркос чињеници да не знамо где се црква на-

35. Прозор – бифора Дворане у Дунавском бреду
Смедеревског замка

лазила, о основним одликама њене архитектуре сведоче сачуване спотије уграђене у позније турске фортификације. Нови смедеревски катедрални храм српски деспот је градио по узору на цркву манастира Ресаве – задужбину и гробницу свог претходника деспота Стефана Лазаревића.

О урбаној структури у оквиру бедема „Великог града“, као и здањима која су ту грађена у последњем раздобљу просперитета, досадашња археолошка истраживања нису дала поуздане податке. Уочено је да у структури најстаријих културних слојева, оних из раздобља Деспотовине, као и ранотурског периода, има веома мало грађевинског шута, што би указивало на веома ограничен број солиднијих здања, грађених каменом или опекама. По свему судећи, то су углавном биле куће од дрвене грађе или других лакопропадљивих материјала. Такву слику

града забележили су путници који су пролазили кроз Смедерево и касније, током 16–17. века.

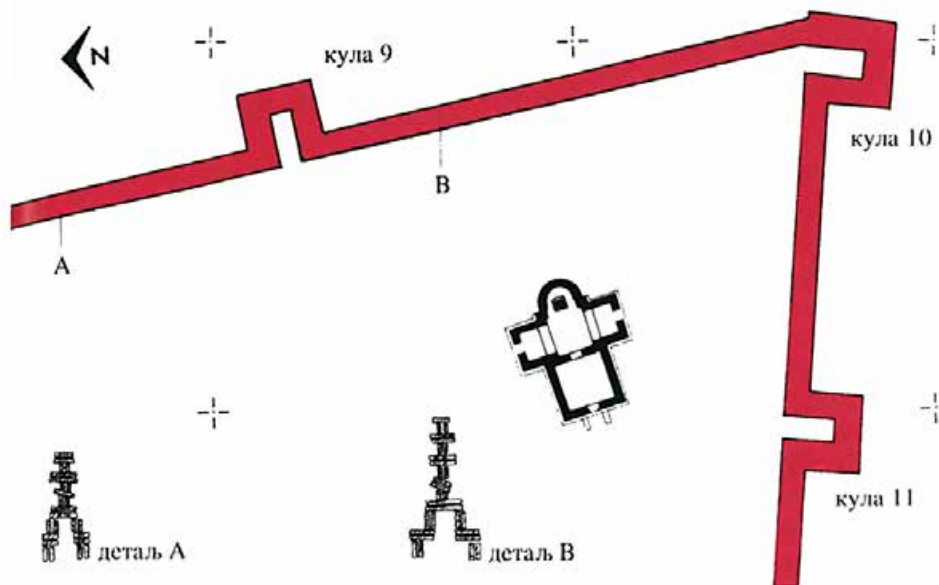
Радови на утврђивању настављени су и након турског освајања Смедерева, јуна месеца 1459. године. Убрзо по запоседању града, највероватније током шездесетих година 15. века, започето је ојачавање најслабије утврђеног, Дунавског бедема. Испред главног зидног платна изграђен је нижи спољни бедем са положајима за топове, а испред северног угла Замка, на самом ушћу Језаве, нова топовска кула. Као грађу за део нових фортификација Турци су употребили камен са порушене цркве Благовештења. (сл. 38)

Нешто касније, и то 1479. године, како је посведочено на једној плочи са натписом, топовским кулама ојачан је јужни, копнени прилаз граду. У оквиру спољног бедема подигнуте су две, на угловима према Дунаву и Језави, док се трећа налазила на средини овог зидног платна, испред капије „Великог града“. То су били уједно и последњи фортификациони радови у Смедереву. (сл. 39)

Након овог краћег прегледа стапа грађења Смедеревског града, могуће је извести неке закључке на које указују анализе његових очуваних структура. Избор места за подизање новог утврђеног средишта Србије, као што је познато, условиле су политичке околности после изненадне смрти деспота Стефана. Као и раније у случају Београда, ново средиште Србије требало је градити на северној граници, у непосредном суседству хришћанске Угарске, а довољно далеко од праваца могућих изненадних турских напада са југа. У том смислу, као најповољнији, и то искључиво за одбрану, одабран је положај на ушћу Језаве у Дунав, у непосредној близини затечене насеобине – Смедерева. Других погодности ту није било, будући да је изабрани терен био мочваран, често плављен и са пуно блатна, једном речју, нездрав и неподесан за урбану насеобину. То је посведочено више пута и доцније, у делима путника који су борабили у Смедереву.

Првобитна замисао о изградњи снажно утврђеног владарског замка са двором остварена је уз огромне градитељске напоре, за свега две године. Изграђено је утврђење које је у одбрамбеном смислу представљало самосталну целину, опремљену за

одбрану ватреним оружјем, што је за своје време представљало веома модерно решење. У том тренутку очигледно се није могло рачунати на подизање веће тврђаве. Међутим, просторно веома мали, Смедервски замак могао је да пружи уточиште само владару са двором и малобројном посадом, али не и да допринесе опстанку угрожене државе. Какви су били стварни планови српског владара у тренутку када је започето грађење Смедерева, данас је тешко рећи. Ипак, сасвим је извесно да сложене политичке прилике нису остављале места за велике замисли о грађењу просперитетне урбане престонице по узору на Цариград. Почело се од онога што је била минимална потреба. Међутим, користећи сложене прилике на турском двору и, по свему судећи, без знања султана Мурата II, деспот Ђурђе је, одмах после окончања радова на Замку започео, а током наредне деценије и остварио, нови градитељски подухват изградње

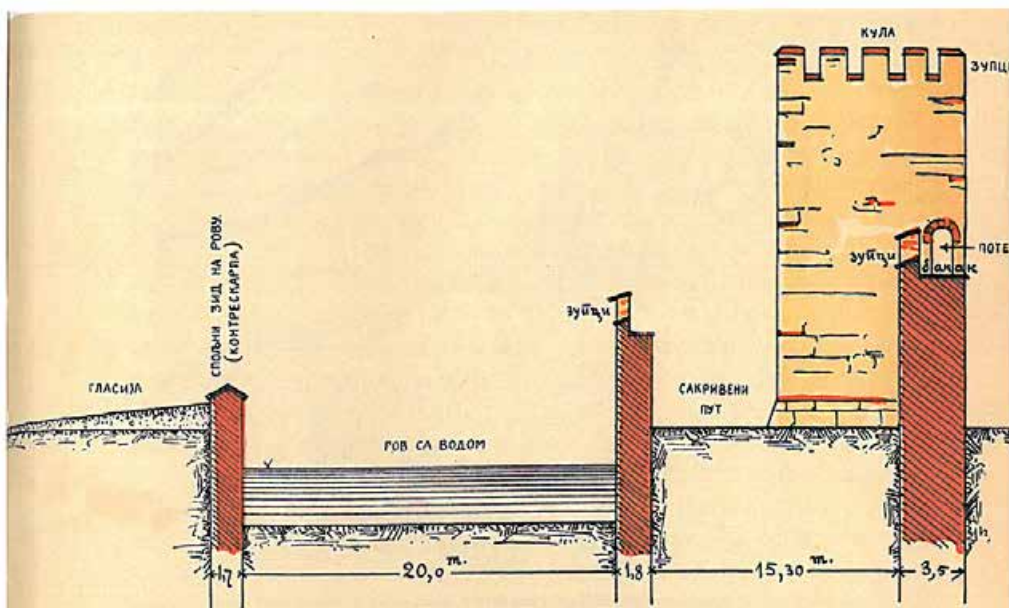
36. Положај Дворске цркве у источном углу Смедервског града – основа

фортификација, које ће штитити градско насеље на простору од преко 10 хектара. Нема поузданих података на основу којих би се могло подробније расправљати колико је дуго трајало грађење. Наговештај да су главни радови на утврђивању Смедерева били окончани већ до почетка 1435. године, налази се у делу турског хроничара Уруца, једног од савременика догођаја. Уколико је утврђивање деспотове престонице тада још увек и било у току, радови су сигурно завршени пре првог турског освајања града 1439. године.

Посебно је питање, које захтева шира проучавања, како је српски владар уопште успео да оствари своју замисао и, бар док је трајало грађење, спречи негативну реакцију турског султана. Овај крупан проблем вероватно је решаван дипломатским, а можда и неким другим средствима. У сваком случају, Мурат II никада се није помирио са изградњом новог, великог хришћанског упоришта. Такође, остаје непознаница зашто је турска реакција уследила тек када су нови смедеревски бедеми углавном били већ завршени. Може бити да је султан стрпљиво сачекао да се заврше фортификациони радови како би запосео готово утврђење, као снажну базу за даље турске продоре ка средишту Европе, што се *de facto* и догодило након запоседања Смедерева 1439. године.

Изградњом бедема “ Великог града “ добијен је простор за смештај значајне војне посаде и личности блиских двору, као и за образовање нуклеуса урбане престонице, упркос неповољности тла на којем је саграђен. Међутим, тим чином у значајној мери су негиране фортификације тек завршеног Замка, а нарочито његова највећа предност – ватрена линија од преко 20 топова на спољном копненом бедуу. Ова околност води логичном закључку да те две фортификационе целине, у првобитној замисли, нису представљале део јединственог плана.

Троугаони облици основе како Замка, тако и Смедеревског града у целини, били су условљени, као што је већ истакнуто, искључиво положајем обала Дунава и Језаве. У том погледу, свакако, не представљају унапред смишљену реплику Цариграда, што никако не искључује могућност да је сличност основа у свести савременика могла изазвати такве асоцијације. Посматране у целини, нове смедеревске фортификације спадају у оп-

37. Јужни бедем Смедеревског града – пресек кроз систем фортификација

ште оквире остварења византијског културног круга. Међутим, у читавом низу заступљених решења, оне следе, као што је већ истакнуто, развојну нит оновремене српске војне архитектуре и искустава до којих се дошло током грађења читавог низа утврђења, закључно са Београдом и бедемима манастира Ресаве. У том смислу, Смедеревски град представља последње и најбоље остварење војног градитељства средњовековне Србије. Поред домаћих неимара, у његовом грађењу засигурно су учествовали и мајстори из грчких земаља, као и области српског Поморја. У организацији радова на изградњи нових фортификација значајну улогу имао је Георгије Кантакузин, брат деспотице Јерине, кога су савременици доживљавали као „градитеља Смедерева“.

За разлику од изградње нових бедема и кула, веома мало се зна о развоју урбаних структура и значењу града у том

раздобљу његовог настајања. Један од сегмената који доприносе бољем разумевању тога процеса је претварање Смедерева у једно од средишта српске цркве. Уочљива је тежња, исказана неколико деценија раније на примеру Београда, да се уз владарско заснује и црквено средиште, где ће столовати „егзарх свих српских земаља“. Као што је познато, затечено насеље у Смедереву, у претходним вековима припадало је Браничевској епархији, да би у новонасталим околностима постало њено средиште. Последњи помен митрополита Саватија у Браничеву потиче из 1434. године. Сматра се да је до преласка митрополита у Смедерево дошло пре 1439, највероватније 1437. године, када су Турци заузели његово некадашње седиште. У време прве турске окупације српског деспота је пратио сада већ смедеревски митрополит Атанасије, који је након повратка у Смедерево ту столовао све до своје смрти 1456. године.

Прелазак митрополита у нову престоницу, која се још увек градила, намеће питање где се у том првобитном раздобљу, пре подизања цркве Благовештења, налазило његово седиште. О црквама средњовековног Смедерева изворни подаци су веома оскудни и недовољни за решавање овог проблема. У насеобини познатој под именом Смедерево, и пре грађења утврђеног престоног града, највероватније је постојала црква. Њена локација могла би се претпоставити на простору некадашњег предграђа, односно вароши, или на побрђима која су се спуштала према Језави. Није искључено да се уз једну такву цркву привремено могло наћи и седиште митрополита. Као друга, чини нам се вероватнија, могућност остаје дворска црква у „Великом граду“. У непосредној близини овог храма, поред раније поменутих крстова, који обележавају сакрални простор, у Језавском беду постоје трагови једног већег дрвеног здања, које је било прислоњено уз његово унутрашње лице. Можда би се у овој, сада ишчезлој грађевини, могао препознати првобитни митрополитски двор.

У последњој етапи трајања Смедерева као државног средишта, од повратка под српску власт 1444. године до коначног турског освајања, његове фортификације су само у мањој мери дограђиване и ојачаване. Тада је, изгледа, тежиште рада било усмерено на уобличавање урбаних структура у оквиру

38. Грађа са цркве Благовештења у зидовима турске џојовске куле на ушћу Језаве

новоизграђених бедема, али и насељавање и ширење подграђа, као битног елемента урбане престонице. У средишту тог великог подухвата било је подизање цркве Благовештења, задужбине деспота Ђурђа и катедралног храма смедеревске митрополије. Тек за ову етапу може се узети процес успостављања сакралне топографије града – коришћењем опробаних средстава, какви су реликвијарни програми и смишљена локација цркава – са циљем да се Смедерево дефинише као легитимна хришћанска престоница, под покровитељством небеских сила.

Најзначајнији догађај у том смислу био је пренос моштију Светог Луке из Рогоса у Епир у Смедерево, свега неколико месеци пре турског запоседања Цариграда, односно коначног слома Ромејског царства. Цењена реликвија свечано је дочекана и

прво пренета у дворску цркву, а затим у сам двор, где је одржано свеноћно бденије. У свитање после свечане службе ковчег са моштима изнет је у средиште града, да би након тога процесија кренула око градских бедема са циљем „*да се ујтврде и неосвојиви буду*“. Процесија је завршена у „*новосазиданој и украшеној*“ цркви Благовештења, где су мошти положене на уобичајено, почасно место – пред олтаром са десне стране царских двери.

За сада остаје отворено питање о томе да ли је црква Благовештења, као катедрала смедеревског митрополита, била и гробни храм ктитора. О месту сахране деспота Ђурђа нема сачуваних изворних података. Разложно је веровати да је био сахрањен у Смедереву. Међутим, трагови такве сахране нису археолошки потврђени приликом истраживања остатака дворске цркве, нити приликом сличних радова у средњовековном храму Успења Богородице на садашњем смедеревском гробљу. До нових открића о гробном храму Бранковића могућа су само домишљања, у већој или мањој мери утемељена. При садашњем степену сазнања, не би требало искључити могућност да су последњи српски деспоти Ђурђе (†1456) и Лазар (†1458) почивали у породичној задужбини, цркви Благовештења у Смедереву, уз поштоване реликвије Светог апостола и евангелисте Луке.

Слом средњовековне српске државе, обележен турским запоседањем деспотове престонице 20. јуна 1459. године, био је пресудан за даљу судбину Смедерева. Развој средњовековног града и урбаног средишта државе био је нагло пресечен. У новонасталим условима, Смедерево постаје снажно османско упориште за даљу експанзију према северу, али и одбрану запоседнутих земаља. Са друге стране, као административно средиште новооснованог Смедеревског санџака, затечена средњовековна урбана насеобина прераста у оријентални шехер, што се одrazilо и на измену њене структуре.

Први на удару били су хришћански храмови. Непосредни очевидац догађаја, турски хроничар Ашик-паша Заде забележио је: „Звона у Смедереву искварише. Цркве му покварише и месциде начинише“. Одмах по успостављању турске власти једна смедеревска црква претворена је у џамију освајача града – султана Мехмеда II. У нашој историографији се сматрало, као

39. Портал шурске шойовске куле дограђене 1479. године

што смо већ истакли, да је то катедрални храм Благовештења. Међутим, новија истраживања сасвим јасно оповргавају таква мишљења. Према археолошким, али и другим сведочанствима, поуздано се може закључити да се црква у источном углу „Великог града“, претворена у џамију, може идентификовати са некадашњим дворским храмом српског деспота, који је, преправљен и дограђен, постојао још увек у 18. веку. Зашто након турског освајања исламским потребама није прилагођена већа и монументалнија црква Благовештења, како се до сада мислило, и што би, уосталом, било у складу са османским обичајима, остаје у домену претпоставки. Верујемо да нећемо погрешити ако закључимо да је за такву одлуку од пресудног значаја била чињеница што је старији дворски храм већ приликом прве турске окупације био претворен у џамију. Према исламским схватањима, после српског повратка у Смедерево, ова црква је и даље сматрана џамијом привремено запоседнутом од стране „неверника“. Након поновног турског освајања града она је, заправо, била само враћена Мухамедовим следбеницима. У таквим околностима, а то сасвим јасно показују познији догађаји, монументална црква Благовештења није била потребна исламским верницима. Нема података о томе каква је била њена судбина одмах по освајању. Будући да се град предао без борбе, у прво време смедеревски катедрални храм је могао остати у хришћанским рукама, али лишен своје главне светиње – кивота са моштима Светог Луке који је, уз турску сагласност, однела кћи деспота Лазара, потоња босанска краљица. О односу Турака према Србима у запоседнутом граду може се само наслућивати. Уколико је одмах по освајању и могла владати нека толеранција, до погоршања је сигурно дошло током шездесетих, а посебно седамдесетих година 15. века, у време интензивирања угарско – турских сукоба у којима су активно учествовали и Срби као поданици мађарског краља. Турци су били присиљени да бране тековине освајања јужно од Дунава и да ојачавају одбрану Смедерева. У том процесу однос према хришћанском становништву је, без сумње, био заоштрен. Као посебан вид репресалија могло је уследити рушење цркве Благовештења, чија је грађа инкорпорирана у најстарије турске фортификације Смедерева. Да је ова црква била претворена у џамију 1459. године, како се то

40. Десјојѣ Бурђе Бранковић са њородицом – минијатури
са њовеле манасѣиру Есфигмену

дуго мислило, она се не би могла рушити само неколико година доцније, јер је то било у супротности са темељним начелима ислама. То потврђују бројни примери из Цариграда, Солуна, Београда и других градова хришћанског света, који су се током свог дугог трајања нашли и под исламском влашћу. У „Великом граду“, осим старије цркве претворене у џамију султана Мехмеда, средином 17. века постојале су још две исламске богомоље, али није познато када су подигнуте и како су изгледале. Урбана структура у оквиру бедема „Великог града“, који је временом попримио оријентални изглед, састојала се и даље углавном од дрвених кућа. Међу солидније грађеним јавним здањима из раздобља након освајања, издваја се Казлар-агин хамам, грађен око 1480. године, делом и од грађе разрушене цркве Благовештења.

Због стратешког значаја који ће за османску државу Смедерево имати током читаве друге половине 15. века, Турци су били принуђени да дограђују и ојачаву затечене фортификације. Ранији систем, заснован на потреби одбране од напада са југа, сада је требало ојачати и према Дунаву, као граничној реци, чију је северну обалу још увек држало Угарско краљевство. Стога је, као што смо већ раније истакли, убрзо по запоседању града, на самом ушћу Језаве подигнута нова, полигонална троетажна кула, са положајима за преко десет топова. У питању је прелазни тип од високих кула ка нешто млађим нижим топовским кулама. У исто време, уређени су и положаји за читав низ топова у оквиру новог, спољног Дунавског бедема, који су омогућавали контролу пловидбе Дунавом и успешну одбрану у случају напада са реке.

Вредност смедеревских фортификација, како оних старијих затечених тако и дограђених, показала се у време угарско – турског рата, у коме су учествовали и српски одреди деспота Вука Гргуровића, и неуспеле опсаде града 1476. године. Међутим, искуства те опсаде показала су да је потребно ојачати фортификације према јужном копненом прилазу граду, посебно ради ефикаснијих дејстава одбрамбене артиљерије. То је остварено доградњом три полигоналне топовске куле у оквиру спољног Јужног бедема. За разлику од нешто раније подигнуте куле на ушћу Језаве, оне по својој конструкцији припадају ни-

жем, усавршенијем типу кула намењених артиљерији. Изградња ових кула, која је могла започети убрзо после неуспеле угарске опсаде, завршена је пре краја 1479. године. То су уједно били и последњи радови на фортификацијама у Смедереву.

Након турског освајања Београда 1521. године Смедеревски град губи свој ранији значај. Запоседнути град на ушћу Саве у Дунав, некадашње средиште Србије, које је 1427. године постало угарско гранично упориште, поново је добило своју ранију функцију регионалног центра, у који Турци преносе седиште Смедеревског санџака. За даљу судбину Смедерева то је било од пресудног значаја. У потоњим временима овај град ће опстајати у сенци суседног Београда.

ОДАБРАНА ЛИТЕРАТУРА

- А. Дероко, Смедеревски град, *Сџаринар II н. с.*, Београд 1952, 59–98.
- С. Ненадовић, Размишљања о архитектури цркве Благовештења деспота Ђурђа Бранковића у Смедереву, *Зборник народног музеја IX–X*, Београд 1979, 403–424.
- Ј. Нешковић, *Смедеревски град*, Туристичка штампа, Београд 1968.
- Л. Павловић, *Историја Смедерева у речи и слици*, Смедерево 1980.
- Д. Поповић, *Под окриљем светлости, кули светих владара и реликвија у средњовековној Србији*, Мошти Св. Луке – српска епизода, Београд 2006, 295–317.
- М. Поповић, Капије Смедеревског града, *Сџаринар XXVIII–XXIX*, Београд 1977/78, 213–230.
- М. Popović, La residence du despot Đurađ Branković dans le Chatelet de la forteresse de Smederevo, *Balkanoslavica 7*, Prilep 1978, 101–112.
- М. Popović, Ordonance in the Defansive system of the Smederevo Fortress during the Fifteenth Century, *Balkanoslavica 10*, Beograd 1983, 107–130.
- М. Поповић, Ка проблему средњовековних цркви Смедеревског града, *Сџаринар L*, Београд 2000, 201–219.
- М. Поповић, Смедеревски град-проблеми истраживања и обнове, *Смедеревски зборник I*, Смедерево 2006, 29–41.
- М. Поповић, Смедеревски град – етапе грађења и значење, у: *Зборник радова Пад Српске десијошовине 1459. године* /ур. М. Спремић/, Београд 2011, 373–391.
- П. Поповић, *Сџоменица њетисџогодишњице Смедеревског града десијоша Ђурђа Бранковића*, Београд 1931/32.

- D. Pribaković, Neki momenti u istraživanju Malog grada Smederevske tvrđave u 1961 godini, *Vesnik Vojnog Muzeja* 8–9, Beograd 1963, 127–151.
- M. Spremiћ, *Десиоид Тураћ Бранковић и његово доба*, друго издање, Београд 1999.
- С. Ђирковић, Смедерево – престоница Српске деспотовине, у: *Ослобођење градова у Србији од Турака 1862–1867. год.* /ур. В. Чубриловић/ Београд 1970.
- С. Ђирковић, Смедеревска тврђава на почетку турске власти, у: *Зборник радова Пад Српске десиоидовине* /ур. М. Spremiћ/, Београд 2011, 287–290.
- М. Цуњак, *Смедеревска тврђава – новија истраживања*, Смедерево 1998.

Насловна страна
ТОМИСЛАВ БОГДАНОВИЋ

Графичка опрема
ТОДЕ РАПАИЋ

Лектор и коректор
МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ

Порекло илустрација:

Музеј у Смедереву – 2, 3, 17, 18, 30.

Регионални завод за заштитиу споменика Смедерево – 31.

*Према документацији Регионалног завода за заштитиу споменика
Смедерево – 21, 22, 24.*

Јавно предузеће за Београдску пиврђаву – 1, 4–6, 13, 14 и насловна.

А. Дероко – 12.

П. Појовић 1930 – 28, 35, 37-40.

М. Појовић – 7, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20, 23, 25, 26, 27, 29, 32–34, 36.

Г. Симић – 9.

Издавач
РЕПУБЛИЧКИ ЗАВОД ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ – БЕОГРАД
Београд, Радослава Грујића 11

Штампа
ПУБЛИКУМ
Београд

Тираж
500 примерака

ISBN 987-86-6299-000-6